

SOMOGYI MŰZEUM

11.

BÉNYI LÁSZLÓ

A ZALAI

ZICHY MIHÁLY EMLÉKMŰZEUM

SOMOGYI MŰZEUM FÜZETEI

Kiadja a Rippl-Rónai Múzeum
Kaposvár, Postafiók 70.

Szerkeszti: Takáts Gyula

1. A RIPPL-RÓNAI MŰZEUM ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSAINAK VEZETŐJE
2. A SOMOGY MEGYEI MŰZEUMOK RÉGÉSZETI ADATTÁRA
3. A SOMOGY MEGYEI MŰZEUMOK, EMLÉKMŰZEUMOK ÉS KIÁLLÍTÁSOK VEZETŐJE
4. FEHÉR ERZSÉBET: JÓZSEF ATTILA KIÁLLÍTÁS BALATONSZÁRSZÓN
5. KÁVÁSSY SÁNDORNÉ: RIPPL-RÓNAI A SOMOGYI SAJTÓBAN
6. DR. DRAVECZKY BALÁZS: A SOMOGY MEGYEI MŰZEOLÓGIAI KUTATÁS TÖRTÉNETE
7. KNÉZY JUDIT: A HEDREHELYI GÖLÖNCSÉREK (A SOMOGY MEGYEI FAZEKASKÖZPONTOK TÖRTÉNETÉBŐL)
8. DR. HOSS JÓZSEF: HALÁSZAT, NÁDARATÁS ÉS TÁPLÁLKOZÁS EGY NAGYBEREKI KÖZSÉGBEN (SOMOGYSZENTPÁL)
9. KOPPÁNY TIBOR—SÁGI KÁROLY: A KEREKI FEHÉRKÖVÁR TÖRTÉNETE
10. SÁRA PÉTER: BERZSENYI EMLÉKMŰZEUM NIKLÁN
11. BÉNYI LÁSZLÓ: A ZALAI ZICHY MIHÁLY EMLÉKMŰZEUM
12. KANYAR—KERECSENYI—KNÉZY: FEJEZETEK POGÁNYSZENTPÉTER TÖRTÉNETÉBŐL
13. SOMOGYI NÉPHAGYOMÁNYOK (NÉPRAJZI PÁLYÁZÓK ANYAGÁBÓL)
14. LÁSZLÓ GYULA: SÍRFELIRAT RUDNAY GYULA — 1881—1957 — EMLÉKÉRE
15. LÁSZLÓ GYULA: MEDGYESSY FERENC GRAFIKÁI
16. TŰSKÉS TIBOR: A SZÓ ÉS A VONAL (MARTYN FERENC IRODALMI KÍSÉRŐRAJZAI)
17. DR. DRAVECZKY BALÁZS: SOMOGY MEGYE RÉGÉSZETI KÉPESKÖNYVE

BÉNYI LÁSZLÓ

A ZALAI
ZICHY MIHÁLY EMLÉKMÚZEUM

1970

Lektorálta:
FARKAS ZOLTÁN

A fényképfelvételeket Magyar Jánosné készítette.

(Második kiadás)

Hazánkban a legkisebb lélekszámú község, amelynek múzeuma van: a Somogy megyei Zala: Siófoktól mintegy harminc kilométerre békéslankás tájban, Tab szomszédságában fekszik. Nagyszámú érdeklődőt vonz ide az egész országból, sőt külföldről is a Zichy Mihályról elnevezett emlékmúzeum. Ebben a százados fák alatt meghúzódó, egykori nemesi kúriában született 1827-ben a magyar festészet egyik legkiemelkedőbb, eredeti művészegyenisége Zichy Mihály.

Somogy vármegye monográfiájában a szülőháza vonatkozólag az alábbi utalás található: »A Zichy család ittlévő ősi kúriáját 1830-ban Zichy Ferenc újjáépítette«. Zichy Ferenc táblabírónak Zichy apai nagybátyjának a szomszédos Zichen voltak birtokai. Zalán, amely még a tatárjárás előtti település, — 1478 óta földesurak a köznemesi származású Zichyek. A kiterjedt családnak ezenkívül még számos birtoka volt Somogy megyében. Ezek lassan lemorzsolódtak az abszolutizmusra támaszkodó terjeszkedő nagybirtokpolitikának esve áldozatul. Zichy apjának Zichy Sándornak korai halála után erőskezű édesanyja Eperjessy Julianna igyekezett megtartani a még megmaradt birtokrészeket. A külszín kedvéért megóvták a volt jólét látszatát, amire Zichy Mihály idős korában derűsen így emlékezett vissza: Antal fivére gyakran »befogatott a rozoga féderes hintóba, a bakra felült a gyűrött gallérú libériás kocsis és egyre rángatta a négy lovat. Mert négylovas hintó volt ez, ámbátor félig sánták voltak a lovak. Hanem azért, ha otthon maradt valami, zsebkendő, vagy esernyő, ő a fiatal suhanc futott vissza gyalog a kastélyba és még idejekorán elérte a négylovas hintót.«

Zichy önerejéből, a pályakezdés sok megpróbáltatásán ment keresztül küzdötte fej magát a világhírré. Ifjúkori viaskodása a művészpályáért, a múlt század 40—50-es éveiben, jellegzetes tünete az akkori hazai viszonyoknak: ugyanazok a társadalmi béklyók, amelyek például Munkácsy festői zsenialitását kis híján a tisztas asztalosmesterségbe zárták, — Zichyt viszont a megyei tisztviselősködésbe akarták kényszeríteni. Zichy ifjúkori álmára — arra, hogy festőművész lehessen — nem a kisrendű családi származás és a szegénysors terhei nehezettek, hanem — ugyanilyen súllyal — a rangos családi név és a tradicionális előítélet a »bohémipályával« szemben.

Amíg a gyermek Zichy állandó rajzolgatása csupán ártatlan kedvtelésnek tűnt, amíg csak szülőfalujának, Zalának pörlekedő fehérnépei, gulyása, vékonydongájú plébánosa, pocakos bírója, vagy a megyei gyűlés táblabíró-figurái ragadták meg élesen figyelő szemét, és elevedtek meg keze vonásaiban, addig a családtagok rejtett büszkeséggel hallgatták idegenek és ismerősök álmélkodását a gyermek ügyessége fölött.

Ez a rajzolás iránti hajlam azonban hamarosan szenvedéllyé változott át, ami már az iskolaévek alatt szembeállította pályaválasztását illetően szülei felfogásával. Egyik, Pestről írott levelének néhány megható sora világos képet ad arról, hogy már 13 éves korában felismerte hivatását, hisz tehetségében és kész érte vállalni a harcot: »...mert anyám belőlem más mint egy akármilyen módon pénztízesítő maschinát kíván alakítani, mert anyámnak a géniuszról, dicsőiségről, szegénységbeni önelé-

gedésről fogalma sincsen; s hála Isten, hogy van annyi erőm, felfogni művészetem dicsőségét, nagyságát, szabadságát, s anyámnak ebben fáradozását porrá, semmivé tenni, amennyire az ész azt tenni engedi.»

A múzeumban látható ebben az időben készült lenyűgöző tekintetű önarcképe, amely megkap a rajz meglepő biztonságával és finomságával. Néhány családi arckép — így egy korai olaj önarckép; Antal bátyja és édesanyja portréi tanúskodnak még az emlékmúzeum anyagában a fiatal művész korán kibontakozó tehetségéről.

A fővárosban tanuló Zichy Mihály előtt csábító erővel bontakozik ki a reformkor forrongásában születő művészi élet, képtárak s művészegyeseületek alakulása és a művészpártolás lelkes hangja a hírlapokban. Hamarosan megtalálta azt a mestert, az olasz származású Marastoni személyében, aki pályáján útbá indítja. Ez időben anyjához írt leveleiből megismerjük a született diplomatát, aki virágos szavakkal kívánja ki a beleegyezést ahhoz, hogy jogi tanulmányai mellett rajzórákra is járhasson. Ez az első pesti rajziskola, amely a magyar ifjak hazai tanulását lehetővé tette, a maga szerény keretei között is jelentős tényezőjévé vált nehezen kibontakozó művészi életünknek. »A festészet iránt a pislogó paraszat Marastoni lobbantotta lángra bennem« emlékezik Zichy első mesterére.

A festőiskolán kívül Zichy belekerült a reformkor forradalom előtti feszült légkörű Pestjébe. Saját harca a családi tradíciók és béklyók ellen, érlelően találkozott korának a forradalom felé futó harcával. A nyílt szemű fiú előtt zajlott le a Kossuth mögé sorakozó Országgyűlési Ifjúság lelkesedése.

Ezekre az időkre Zichy így emlékezik vissza: »Elragadtatva én is mint a többi iskolatársam, de őtet bizony keveset értve, hallgattam én is végig azon szép halovány embernek, Kossuth Lajosnak beszédét Pesten. Az időben az a két nagy emberünk, Gr. Széchényi István és Kossuth állottak szemközt egymással — teljes alázatossággal éreztük, hogy — non nostrum est tantas componere lites — de Kossuth szép külseje, az az ellenállhatatlan szívre hatoló hangja — a polgári jogaira felemelkedő demokrácia a fiatalságot nagyobb részben Kossuth mellé csábította. Deák Ferencz alakja akkor nekünk csak úgy tűnt fel, mint egy vastos corpus juris kötet.«

A város telve volt éppen a Zichy-féle deklasszálódó osztálynak jövőt és utat kereső ifjaival, az új értelmiséggel, akik már széltében lázasan tárgyalták az európai polgári demokrácia eseményeit, s a nemzeti függetlenség kivívásának nagy szükségét: megváltódást szegyenletes félgymarmati helyzetünkben. Nagy Ignác, a kor éberszemű írója már kihegyezett tollal támadja a nyárspolgárt és keserű szavakkal írja le a munkásnegyedek és a nyomortanyák helyzetét. Az osztályellentétek élesednek. Haladó írónk, költőink elszántan vádolják az urakat a parasztság nyomoráért. A vidéki úri nyomorból felkerült Zichy-gyerek figyelmét nem kerülték el ezek a hangok. Már alakuló forradalmi természetének első jele is tanúbizonyság erre: festőnövendék társaival: Marastoni mester fiával és Jakobey Károllyal merényletet terveznek a gyűlölt Metternich herceg ellen. Az összeesküvés gyermeki terv marad, de emlékeztető az ifjú Zichy első lázadására a zsarnokság ellen. És gyökere annak az indulatnak, amely oly sok bátor képet érlel később benne az elnyomók ellen.

Zichy forradalmi természete nem csupán a kor hangulatából táplálkozott. Elindító és érlelői voltak azok az olvasmányok is, amelyeket

a több ezer kötetet számláló családi könyvtárban ismert meg. E könyvanyag zöme a Zalával szomszédos Zichből, Mihály nagyapjától került Zalára s megmaradt része ma is ott van az emlékmúzeum egyik termében. A polcokon a klasszikus görög és latin szerzők pergamen kötetei mellett ott sorakoztak a francia encyklopédisták, a francia forradalom szellemi előkészítőinek munkái: Voltaire, Rousseau, és a felvilágosodás eszméi nyomán a magyar szellemi élet megteremtéséért küzdő Besenyei, valamint Vörösmarty és Kisfaludy Károly romantikus nemzeti szellemű írásai. Zichy legkedvesebb olvasmányai voltak még Goethe művei és Cervantes világhírű lovagregénye a Don Quijote.

Zichy tanulmányainak következő színhelye Bécs, ahol 16 éves korában a festőforradalmárnak nevezett Waldmüller volt a mestere: Mindig hálaival emlékezett rá, fényképét is híven megőrizte emléktárgyai között. Tőle tanulta meg, hogy a képnek a gondolatot kell kifejeznie: »Az eszmei tartalom nélküli képet még oly dús rajz és kompozíció sem tudja kitölteni.« »Természet után gondolatlejtően és alaposan kell rajzolni.« Zichy aki már 6 éves korában a kaposvári megyegyűlés figuráit rajzolta, egycsapásra otthon érezte magát a természet után való rajzolásban.

Első képei nagy közönségsikert arattak Bécsben. Ekkor festi az »Anyá fájdalma halott gyermeke mellett« című képét, amely az emlékmúzeumban Zichy bécsi korszakát képviseli. Festményén azt a pillanatot ragadja meg, amikor az anya utójára láthatja gyermekét. A megrendítő élmény szereplőinek arckifejezését a fiatal művész érett emberismerettel ábrázolja, megértve és mélyen átérezve a tragikus esemény szinte elviselhetetlen fájdalját. Zichy 1846-ban szerepeltette e festményt a Nemzeti Múzeum Képtárának bemutató kiállításán, ahol felfigyeltek tehetőségére sőt képét a múzeum meg is vásárolta.

Ugyancsak megrázó eseményt ábrázol első külföldi sikert hozó műve a Mentőcsónak, amely az emlékmúzeumban reprodukcióban, eredetiben pedig Budapesten a Magyar Nemzeti Galériában tekinthető meg. E drámai hangvételű festményen mozgalmas cselekmény látható a tengerrel küzdő hajótöröttek csoportja. A csónakban ülők: az aggastyán, a gyermekét védő anya, a meglett férfi, az öregasszony arca, mozdulataik mind az életösztönt tükrözik, azt, hogy miként cselekszenek az emberek a bajban. A kép tárgyát és festésmódját tekintve nem az osztrák, hanem a lendületes korabeli romantikus francia festészethez kapcsolható. Géricault 1819-ben festette meg hatalmas sikerű képét, a »Meduza bárkáját.« Utána Delacroix, egyéb művei között a »Dante« és a »Don Juan bárkájá«-val vitte diadalra az új, forradalmi irányt: a romantikát. A pályája kezdetén álló fiatal művész képe, tárgyválasztásával, drámaiságával, sok rokonságot mutat a francia romantikusok felfogásával.

A festmény kiállításakor egyik egykorú bécsi kritika így ír: »A 19 éves ifjú Zichy híresség volt már, díjakat halászott el az akadémia professzorai elől, az öregek gyűlölték és félték tőle, a fiatalok szerették és ünnepezték, mert nagyszerűen festett és tudta, hogy mit akar: a szellemtelen, (copfos) akadémiai művészetet, ezt az örökké kérdőző lényt a szemétdombra juttatni és a friss élet szellőjét, a valóság lehetőségét bevinni a művészetbe. Amellett tartani akarta erős kézzel az egyéniséget, hogy egészen kifejezhesse és megértesse szellemét és érzéseit.« A képet 1847-ben Pesten is kiállították, ahol ugyancsak lelkes értékeléseket váltott ki a kritikusokból. Így a Honderűben Zerffy A. ezt írja:

»Zichy Mihály a megkezdett pályán kétségkívül hamar eljuttatandja nevét a halhatatlansáig. A technikai kivitelben erő és sajátosság helyes arányban áll koncepciójának nagysága s poeziséval, — s így nem csak meghatni, elragadni tud, hanem a legszigorúbb műbíró követeléseit is kielégíti.«

A fiatal művészt sikerei nem teszik elbizakodottá, hanem hivatásához való hűségét és önbizalmát fokozzák, mint azt Antal bátyjához írott levele is tükrözi:

»...hozzáfogtam azon szenvedélyemhez, amely új életet, új lelket öntött belém, s amely nélkül nem élhetnék, amellyel érzem, ki fogom magamat emelni a középszerűség sorából, s csak egyedül a művészet által, amelyet egész életemben csak egy percig is elhagyni nem fogok.«

A lendületes pályakezdetet ekkor, 1847-ben, olyan esemény szakította meg, amely döntő hatással volt Zichy életére és művészi pályájára.

Az orosz cár sógornője, Ilona nagyhercegnő festőtanárt keresett Bécsben leánya számára. Waldmüllert szerette volna erre az állásra megnyerni, de az, maga helyett, iskolájának korrektorát, Zichy Mihályt ajánlotta. Mestere rábeszélésére a kenyérgondokkal küzdő fiatal festő elfogadta a biztos keresetet jelentő állást.

1847-ben indult útnak Zichy Mihály. A szentpétervári »kisudvar« pom-pája, látszatkultúrája aligha tudta elrejteni előtte azt a százados elmaradottságot, amelyben az orosz nép sanyalódott. Oroszországban I. Miklós uralkodása alatt, még jobbjágyrendszer volt. Zichy közvetlen közelről láthatta az elnyomó cári hatalmat, és megismerhette »Európa csendőrének« személyében a forradalmak elfojtóját, az 1825-ös orosz nemesi forradalom kegyetlen megtorlóját és a magyar szabadságharc »hőhérát«. Az udvari környezetben saját bőrén ismerte meg az udvaroncok intrikáit is, erről az élményéről számos szókimondó képe tanúskodik.

1850 elején Zichy helyzete tarthatatlanná válik az udvarnál és ott-hagyja állását. Beáll egy fényképészhez, ahol daguerro fényképek halvány rajzait javíthatja. Ez a művészietlen munka, mintegy 3 évig tartott. 1853-ban Zalára, Antal bátyjának írt leveléből megtudjuk, hogy már elégséges jövedelme és otthona van:

»...van igen jó feleségem, kinek szerelméről még rosszidőmből bizonyítékaim vannak: az ő ápolása nélkül már nem volna testvéred.« Ismeretségük Erschoff Alexandrával, ezzel a szegény orosz lánnyal abból az időből származik, amikor Zichy elhagyta az udvart és Erschofféknál talált otthonra. Az emlékmúzeum őrzi Zichynek anyósáról Erschoffnéról készült kisméretű mesteri vízfestményét, amelynek virtuóz előadásmódja megérteti, hogy miért vált alkotója az udvari körök keresett arckép festőjévé.

Egyre több rendeléssel, sőt hivatalos megbízatással halmozzák el. A testőrség részére készített díszalbuma felhívja az udvar figyelmét Zichy különleges tehetségére, amellyel a díszes ünnepeket a riporter gyorsaságával és biztos rajzzal örökíti meg. Ezek a megbízások végül is azt eredményezik, hogy I. Miklós cár Zichyt udvari festőjévé nevezi ki. A cári udvar eseményeiről készített rajzkrónikái sok idejét vették el a művészibb feladatok megvalósításától, de megerősítették eredeti hajlamában a pontos rajzban, a jelenségek és jellemek kifejező ábrázolásában. A gyors riporter munka rendkívüli módon kifejlesztette az éles és biztos megfigyelést. A Leningrád környéki egykori cári nyaralókból múzeumokká alakított épületekben százával láthatók a főúri kedvtelések világát megörökítő rajzai. Jellegzetesen ismétlődnek a vadász büszkesé-

gét kifejező jelenetek: a zsákmányra mutató fővadász, a cár ügyességének hódolók merev csoportja. Mesteri vízfestmények és tollrajzok számolnak be az udvari ünnepek zsúfolt virágtüzéres pompájáról: az udvarhölgyek szoknyasora, az érdemrendes egyenruhás tisztok csillogó csoportjai között a cárral és kíséretével. Ha alaposan szemügyre vesszük ezeket a képeket, feltűnik az udvaronci arckifejezésének sokfélesége. A szellemeskedő, az ostoba, a hiú, az unatkozó, az önhitt, az álnok, az intrikus és a lakáj jellemrajzát fedezzük fel ebben a távolról ünnepélyes virágcsokornak ható keretben.

Ismerjük Zichynek a cári utazások során készített rajzai közül azokat a lapjait is, amelyeken félreérthetetlen szándékkal ad hangot a nép nyomoráról, a kiáltó forradalmi ellentétekről. Például az 1885-ös kijevi utazása emlékét megörökítő egyik rajzon a cári fogadtatás ünnepi jelenetei közé csonkított kezű, lábú vak koldust helyez, annak fáradságtól elalélt leánykájával. E drámai vádló alakok a cári elnyomás látszatrendje alatt forrongó társadalom seibeire utalnak. Az emlékmúzeum kiállításon látható »Szomorú viszontlátás«-ban a cári Oroszország bilincsbbe vert kényszermunkását, az orosz jobbágyvilágnak egyik mindennapos jelenetét mutatja be a művész. A szekerén a városba kocogó öreg jobbágy fiát, lábán bilincsel, kényszermunkában látja viszont. A fiatal férfi felesége s kisgyermeké lélegzetfójtva, megfélemlítve nézi ezt a jelenetet. Az emlékmúzeumnak e fontos rajzán kívül Zichynek a Magyar Nemzeti Galériában kiállított »Fogoly a börtön«-ben című olajfestménye, a Szibériai fogoly című ceruzarajza, a Rab néven ismert vízfestménye és sok más szókimondó műve mutatja az elnyomottak és üldözöttek iránt érzett mély részvétjét.

Művésziünk azt vallotta: »A művészet nem fényűzési cikk, a művészet a művelődés eszköze, mint a nyomtatott könyv és kötelessége csakúgy mint a könyvnek teljes meggyőző erejével a kor haladó eszméit szolgálni.«

A 60-as évek végén kezd hozzá Zichy azokhoz a képeihez, amelyeken az egyházi hatalom túlkapásait támadja. Ezek közül tartalmában és előadásmódjában egyik legjellemzőbb műve az »Auto da fé«, amely jelenleg ott áll a művész egykori műtermében. E képen, a meggyőződésükért vértanú-halált szenvedők csoportját ábrázolja. Festményéhez Zichy ilyen magyarázatot ad: »Múzeumokban őrzött kínzószerszám gyűjteményeink a vas szűztől a vas sisakig, amelynek kilógó nyelve az áldozat halálvergődésekor mozogni kezdett hihetővé teszik azt a szóhagyományt, hogy a máglyára ítélt eretnek arcára egy izzó vaskeresztet nyomtak, s ha iszonyodva hátrált, ezt megátalkodottsága jelének tekintették.« Mesterien jellemzi Zichy képen az égés kínjában elvesző öntudat fokozatait az arcokon. A tűz tövében már alélt embereket látunk, feljebb vergődőket. Egy fiatal nő széttárt karral, arcán igazságának megrendítő bizonyosságával, hősiessen várja a halált. Nem életükért rettegők haláltusája ez, hanem az üldözöttek utolsó vádja az elnyomás ellen.

A Luther látomása, Zsidó mártírok, a Messiás, — az Auto da fé mellett — azok a művei, amelyek az erőszak nyílt és rejtett eszközeire döbentenek rá. Zichy leleplezi e képein a zsarnokokat, akik az embert igájukba hajtják, és agítal a hamis főpapok képmutatása ellen. Elsősorban ezek voltak azok a festményei, amelyek miatt a hivatalos kritika sorozatosan támadta a szellemével és művészetével haladó eszméket hirdető Zichyt.

E tulajdonságai művészetében jó mederre találtak egyik legkedvesebb műfajában az írott szövegekhez kapcsolódó rajzaiban, az illusztrációkban. Ha végig tekintjük azoknak az íróknak névsorát, akiknek műveit Zichy illusztrálta, feltűnik ezeknek az a közös vonása, hogy mindannyian bátran síkra szállottak népük szabadságáért, hazafias és demokratikus eszméikért és nem riadtak vissza az egykori társadalmi állapotok visszásságainak gúnyolásától, pellengérré állításától. A 60-as évek szellemi átalakulásában Zichy a szabadsághős Byron Don Juanját illusztrálja, akinek alakja a száműzött Puskin és Lermontov művei kapcsán rokonszenvre talált a haladó orosz polgárság körében.

1862-ben füzet alakban jelent meg egy 12 lapból álló tónusos képsorozata: »Kaukázusi jelenetek« címen. A képek témája összefüggő történetet sejtet: lóról vívott küzdelmeket, rajtaütést, harcot ábrázolnak. Mesteri rajzokkal, mozgalmasságukkal s a férfi-típusok jellegzetességével tűnnek ki, ezenkívül táj és néprajzi szempontból is rendkívül értékes adatokat tartalmaznak. A Kaukázus festői tája, szilaj népe, a hősi tettek átélt ábrázolása, kilendítették időnként Zichyt az udvari események merev egyhangúságából és megízleltették, megszerettették vele annak a népnek és országnak szépségét, amelyből kedvelt orosz írói merítettek és amelynek ő maga is megörökítője lett. Az orosz írók műveinek illusztrálása mellett — egy lépcei műkereskedő felszólítására — Shakespeare Falstaffját illusztrálja, amely művei a vízfestés páratlan készségű mestérére vallanak.

1871-ben Zichy az angol trónörökös meghívására részt vesz a skót vadászaton. A 12 skóciai napot megörökítő rajzon a ködös északi hegyeknek, s állatviláguknak szuggesztív természetű képét adja. Itt készült rajzai közül az egyik tollrajza látható a zalai múzeumban. Ugyancsak őrzi az emlékmúzeum a skót nép fáklya- és kardtáncát megörökítő rézkarát, mely néprajzi adataink pontosságával és érdeklődésével jelentős.

Bármennyire is élményteljesek voltak Zichy külföldi utazásai, amelyekre szabadságidejét mindig felhasználta, egyre jobban ránehezedtek állásának kööttségei és egyre inkább foglalkoztatja a gondolat, hogy végre teljesen művészetének élhessen:

»...ha elmegyek, akkor még van némi reményem arra, hogy alkotassak... ha ti, gyermekeim nyomorognátok, akkor elvállalnám a hátralévő öt évi fegyencmunkát, húznám tovább az ígát« — írja egyik levelében.

Zichy az udvari hivatalnokok intrikáit megúnva elhatározza, hogy elhagyja Szentpétervárt. Zichyre, az emberre és művészre igen jellemzőek azok a búcsú sorok, amelyek elutazásakor jelentek meg az egyik pétérvári újságban:

»Sok külföldi művész látogatott már meg bennünket, sokan évtizedeket töltöttek el közöttünk, de soha velünk össze nem olvadtak, soha nem tudták magukat megszerettetni. Zichy más ember volt. Senki olyan hévvel nem védelmezte pályatársait, mint ő. Minden kérdés, amely akár az egyes művész, akár általában a művészet érdekében fölmerült, élesen ragadta meg lírikus természetét, s rokonszenves közmunkálásra sarkallta őt. A mi művészeink tudnak róla, s illetékesebb ítélőbírák e tekintetben akárkinél. Szerették Zichyt és tisztelték őt... Nem tudjuk, vajon e sorok tudomására jutnak-e valaha, de kívánjuk, hogy legjobb óhajtaink, — amelyeket utána küldünk azért, mert közel harminc évig élt és küzdött velünk együtt a művészet érdekeiért — bárcsak némi

elégtételül is szolgáljanak neki. Európai hírnevéhez mi nem adhatunk hozzá semmit, nem is szorult rá, de Zichyben az embert nálunknál ki sem ítélték meg helyesebben. Állása elég alkalmat nyújtott volna neki, hogy saját céljai felé törekedvén, másoknak ártson, befolyását, erejét velők éreztesse. Ily árnyművet Zichy életében hiába keresünk. S e tudat volt az, amely Zichynek elvitázhatatlanul jogot adott arra, hogy büszke lehessen. S ez szülte azt az őszinte rokonszenvet, amelyet pályatársai önként hoztak elébe, s amely el fogja fogja kísérni új, bizonytalan útjában is mindenütt!«

1874 őszén érkezik Párizsba. A cári udvar légköréből kiszakadó művész Párizsban egycsapásra olyan jelenséggel találja magát szemközt, amely szociális lényét és magyar hazafiságát egyaránt megragadja: az ott élő magyar kisiparosok és mesteremberek problémáival. Zichy párizsi működésével megmutatta, hogy a szociálisan gondolkodó művész tevőlegesen vesz részt a társadalom haladó törekvéseiben.

Az a levél, amelyet Olga leányának írt, bizonyítéka ennek a felfogásának:

»Amit arról írsz, hogy társaságod nem megfelelő, abban tökéletesen igazad van. Egyáltalán nem könnyű az életben megfelelő társakra akadni. Mielőtt én bárkihez csatlakoznék, meg szoktam kérdezni az illetőt: mivel foglalkozik, s hogy hogyan csinálja azt a valamit. A legegyszerűbb mesterembernek, a nyíltszívű és egészséges értelemről irányított nézetei sokkal kedvesebbek nekem, mint az úgynevezett jól nevelt, semmittevő világfi unalmas és haszontalan fecsegése. Mint festő, én is a szakemberek középső osztályához tartozom és itt találtam meg az én jóbarátaimat. Valamely mesterségnek az alapos tudása már a műveltségnek egy igen magas fokát jelenti és mindig többre értékelendő, mint a legműveltebb szalonember, aki az egész felületes mindent-tudásával: semmit sem csinál.«

Már Szentpéterváron megmutatkozott Zichy szervező tehetsége, amikor a rossz sorban élő kollégák megsegítésére a Pénteki Társaságot alapította. A francia fővárosban, most a Párizsi Magyar Egylet életébe kapcsolódott bele.

A Magyarországról kivándorolt ipari munkások által 1843-ban alakított Egyesületnek — melyet a reakciós kormányok időnként betiltottak — Zichy Párizsba érkezésekor maroknyi tagja volt. Egy szerény vendéglőben jöttek össze, ahol könyvtárukat és újságokat tartottak, hogy figyelemmel kísérjék a távoli haza eseményeit és egymást támogassák. Néhány hónappal Párizsba érkezése után Zichyt elnökükké választották. Az Egyesületről vallott felfogását — egyik Budapestről írt levelének sorai világítják meg: »Mentül tovább időzők itt, annál világosabban látom mi szép feladata van és lesz még a mi Egyletünknek. Belülről, kívülről fenyegetett nemzetiségünk fenntartása. Csak szaporodna a tagjaink száma ezekre! Francia műveltségű, de jó magyarosan érző munkásokat küldhetnénk mi annak idejében vissza, hazánkba.«

Az emlékmúzeum gazdag anyagot őriz Zichynek a Párizsi Magyar Egylettel kapcsolatos működéséről. Ott van az Egylet nagy tablója, tagjainak arcképeivel, nyomtatott, beszámoló jelentések, amelyek mutatják, hogy Zichy agilitása, tekintélye és bölcs vezetése folytán, mint válik évről évre jelentősebb tényezővé az Egylet. Ott vannak a múzeumban a tanácskérő és köszöntő levelek százai, bizonyítva, hogy milyen szeretet-

tel és fáradhatatlanul nyúlt Zichy az idegenben élő iparosok hóna alá, és hogy legnagyobb elfoglaltságában is mindig talált időt ügyes-bajos dolgaik intézésére. Működésének szellemére rávilágítanak az Egylet jegyzőjének sorai: »Arra tanított bennünket, hogy elsősorban hazánkat szeressük, aztán szeressük egymást a társadalmi helyzetre való különbség nélkül. Sose éreztessük jobb sorsunkat azokkal, akiknek már bölcsőjénél másképp határozott a végzet. E kijelentésével ledöntötte azt a válaszfalat, amely az Egyletnek az egyetemet látogató szellemileg kiművelt és az egyszerű, de becsületes és törekvő iparos tagjai között fennállottak.«

Megtekinthető az emlékmúzeumban az az album, amellyel az Egylet tagjai ötvenedik születésnapjára lepték meg elnöküket. Az albumban a tagok arcképe mellett rövid életrajz is szerepel, többek között Munkácsy Mihálytól is, aki egy karikatúra önarcképét rajzolt bejegyzése mellé.

Az Egylet indulójának fedőlapját Zichy rajza díszíti: a trikoloron jelszavukkal: »Munkásság, hazaszeretet, egyetértés!«

Zichy Mihály hazaszeretete örök időkre példát mutatott. E kiadvány keretei között lehetetlen felsorolni mindazt, amivel hitet tett izzó és tántoríthatatlan hazafisága mellett. A leningrádi Orosz Múzeumban őrzött egyik rajzának fényképe szerepel az emlékmúzeum kiállításán: Zichy, a cár udvari festője magyar ruhában. És bár csaknem egész életét távol tölti a hazától, mégis az elsők között van, aki felemeli szavát és segítséget nyújt, ha a nemzet ügyéről van szó. A Zichy irányította Magyar Egylet a Párisi Operában a legkiválóbb francia művészek felléptével jótékonyoélú előadást szervez a szegedi árvízkarosultak javára. Számtalan megnyilatkozásában — allegorikus rajzain, beszédeiben, leveleiben, hazája sorsát viselve szívében fordul szembe a hivatalos politikával. Amikor 1878-ban kitért az orosz—török háború a Párizsi Magyar Egylet közgyűlésén többek között ezeket mondta: »Amint látjuk, szegény Hazánkra a sors még nehéz próba időket szabott. Elég erélyesek, józanok-e azok, akikre Hazánk ügyeinek vezetését bízta, ezt csak a jövőendő fogja megmutatni. Mi innét nem tehetünk többet, mint Hazánk sorsát örömmel vagy bánattal követni. Meglehet hogy Hazánk politikai erejét és állását az államok között veszély fenyegeti. Meglehet, hogy vasal, ökölrel legyőznek bennünket. A vasnál, az ökölnél erősebb fegyver marad a mi kezünkben kedves barátaim. Ez a mi nagyobb szellemi kifejlődésünk, ezek azon általános elismert felsőbbeségei Nemzetünknek a tudomány, a művészet és az ipar terén. Leveri a személyes bátorságot a messzehordó löfegyver, seregeket fektet a harcztérre. A szellemi többséget semmiféle hatalom sem ölheti meg. Franciaország szolgál erre legmeggyőzőbb például. A végveszély után új erőben, új fényben áll fenn.«

Zichy Párizsban elsősorban azokkal a kritikusokkal, írókkal, művészekkel teremt kapcsolatot, akik vele rokon forradalmi eszméket és művészi felfogást vallottak. Még oroszországi felfedezőjének az Európa szerete híres kritikusnak Teophile Gautiernek örökségeként szállott rá Viktor Hugo barátsága. Gautiernek — aki időközben elhunyt — nagy része volt abban, hogy Zichyt Párizsban megelőzte hírneve: »Voyage en Russie« című könyvében a francia kritikus külön fejezetet szentel Zichynek, akit olyan festőkkel hasonlít össze, mint Boucher, Watteau, Gavarni, Goya. »Zichy szörnyű nagy tehetség (Monstre de genie)« »Zseniális természet, aki mindent önmagából merít« »egyike a legamatulatosabb művészegyeniségeknek azok közül, akikkel 1830 óta — a művészet forduló-pontja óta — találkoztunk.« Hasonló áradozó hangon beszél Gautier

Zichy képeiről, egyéniségéről, otthonáról. Szól gyűjtőszenvedélyéről, s azokról a népművészeti tárgyakról, pompás keleti szőnyegekről, Zichy ritka fegyvergyűjteményéről, amelynek egyes darabjait ma is őrzi az emlékmúzeum.

Viktor Hugó is osztozott elhunyt nagynevű kritikus barátja véleményében, amikor így írt Zichynek: »Önnek nagy tehetsége van, igen nagy tehetsége és így a sikere teljesen jogos. Szívem mélyéből küldöm Önnek legőszintébb tapsaimat.« Azonban Zichyt nem csupán az elismerő szavak vonzották a nagy francia íróhoz hanem az a körülmény, hogy Viktor Hugó gondolataiban Zichy saját eszméinek mására talált. Számos művén érezhető a szabadgondolkodó írónak és radikális politikai felfogásának Zichyre gyakorolt hatása. Ismerjük Victor Hugo Notre Dame de Paris című regényéhez készített szövegillusztrációját, amelyen a könyv egyik főalakjának Claude Frollonak gonosz alakját örökítette meg.

Zichy a victorhugói művekben szinte melegágyára talált mindazoknak a romantikát jellemző tulajdonságoknak, amelyek már a szentpé-tervári képeinek egy részét is jellemzik. Ilyenek: a borzadályos jelenetek kedvelése, amiből az Orgyilkos, az Éjszakai betörők, a Boszorkánykonyha, a Múzeum kiállításán szereplő Jónó, a Sírrablók, s a Kísértetek órája születik. A romantika egy másik jellegzetességét: a jónak és rossznak végsőkig kiélezett ábrázolását és szembeállítását ugyancsak megtaláljuk Zichynél. A sátányi lényt, az ördögöt, a boszorkányt, a mostohát, a garabonciást, az intrikust, a szélhámost, a rablót ábrázoló képei, mind a romantika ellentétkedveléséből származnak. Ezek a figurák típust képviselnek jellemükben és társadalmukban.

Hugo Viktoron baráti szálak fűzték Zichyt a népszerű francia drámaíróhoz ifjabb Dumashoz is, aki Zichy iránt érzett nagybecsülésének kritikáiban mindenkor tanújelét adta. A francia festők közül első sorban a kiváló illusztrátor Gustave Doret művészete állott közel Zichy-éhez; művészi törekvéseik és felfogásuk sok tekintetben rokon volta elmélyítette barátságukat. Hasonlóan jó kapcsolata volt Zichynek a belga Felicien Ropssal, aki Zalán is megfordult: több levelét őrzi az emlékmúzeum Zichyhez fűződő őszinte barátsága jeleként.

1875-ben festi Zichy egyik legismertebb és legvirtuózabb akvarelljét, gouache-modorban, »Tivornya III. Henrik idejében« címen. »... Ekkora nagyságú akvarellt még nem festett ám más bolond piktor« — írja képeről Zichy, s ez a mű érdemeihez képest szerény hivalkodás, néz festői probléma megoldását tartalmazza. A vízfesték nagy felületek festői megoldására az olajnál kevésbé alkalmas. Zichy akvarelljeiben a színek és formák összhatása harmonikus, a mesteri rajznak sem nem mankója, sem nem hátráltatója a természetesen és könnyedén idomuló színhatás. Az étel, ital és udvarlás mámorába feledkező, s dőzsöléstől elszerűlt alakok rajza friss, könnyed; a bársony-, és selyemkosztümök, az ékszerek és szőnyegek súlyos pompáját fényes, csillogó anyagszerűségükkel jellemzi.

Az életmámor, s általában a révült állapotoknak kedvelése ugyancsak gyakori romantikus vonás. A bormámort rendkívül elevenen ábrázolja Zichy a Bor hatalmában, amely az emlékmúzeumnak egyik kiemelkedő, jelentős műve. A hegy levét lelkesen szürőcsölgető barát, a vidám és lelkes fiatalok, lábadozó betegek, brutális részegek a bormámor felett bölcselkedő festőnek életteljes alakjai. De ezen túl, Berkovits Ilona szerint a »gondolatokkal telített kompozíció... egyúttal társadalmi és politikai problémákkal telített. A bor hatalmának egymás mellé illesztett jelenetei

világosan érzékeltetik a művész tendenciáját: a forradalmi ábrázolást és pendantjaként, a kép másik oldalán, a proklamációiban, dalban, vidámságban fogant békés együttműködés utópiáját.»

Az érzékiség mámorát legjellegzetesebben az Orgiában, erotikus rajzaiban, s a Szirén-hármasképen fedezhetjük fel. Zichy egykori műtermében ott áll ma is nagyméretű olajfestménye a Modern szirén. Fő alakja ez a nem túl fiatal kurtizán különböző korú és rangú férfiakat tart, nem is női varázsának, hanem saját érzékiségüknek rabságában. Zichy saját társadalmának erkölcsi romlottságát és annak következményeit akarta bemutatni nagyméretű olajképén — de a kritika azt követelte, hogy enyhítsen témáján. Ekkor festette meg a Modern szirén mondai elődjét, két további olajképen, tengeri szirének alakjában.

Párizsban készíti Goethe- és Petőfi-illusztrációit és folytatja a shakespeare-i Falstaffokat. 1875-ben Horace Güngsborg, a nagy irodalmi műveltségű párizsi mecénás bízta meg Zichyt Goethe Faustjának illusztrálásával. Ekkor alkotta meg a művész az előző Faust-illusztrátorok felfogásától eltérő, Goethe művének valódi szelleméhez igazodó képsorozatát. Elődeik, akik többnyire németek voltak, akadémikus, vagy hamis romantikájú felfogásukkal, magát Goethét is elkedvetlenítették. Az egyetlen francia Delacroix volt, aki drámai képzelőerejével úgy tudta ezt a korszakalkotó művet megszólaltatni, hogy az kivívta írójának elismerését. »Zichy könnyed, csendes tollrajzai Goethe rajzainak szellemét közelítik meg — írja az illusztrációkról Hoffmann Edith — lélekkel teli halk kíséretet adnak Goethe munkájához és nem akarják azt túlharsogni.«

Jellemző Zichy alkotómódszerére, ahogy kedvelt témáit hosszú években át újabb és újabb változatokban érleli. A Falstaffok, a Faust, a Petőfi és Lermontov-illusztrációk témái végigkísérik szentpétervári, párizsi, nizzai, zalai — majd ismét Szentpétervárra visszatérő — vándorlásaiban.

A magyar szabadságharc hevítő emlékét, nem szűnő aktualitását Zichy, itt Párizsban, az egymást váltogató köztársaságok megalkuvásában a koronás fők visszacsalogatásával kacérkodó pártok között elevenen érzi.

Ekkor fog Petőfi illusztrálásához. A cím festőjeként legfeljebb a lírai verseket illusztrálhatta volna, mert mint írja: »Petőfi illusztrálás egy barátomat majdnem Szibériába vitte.«

A király és a hőnér-t Petőfi világos, tömegeknek szóló szavai szerint illusztrálja. A megingó trónuson a megrettent király rámered a hermelinje alóli fenyegető, bilincstépjó jobbágyöklökre. A háttérbe állítja Zichy a francia forradalom jelszavai alatt egyesülő népek szabadsághőseit. A hazai megalkuvás Zichy Antal személyében most ugyanúgy fogadja ez a képet, mint annak idején Petőfi versét. Az akkori pesti cenzor ezt mondotta Petőfinek: »Mint cenzor semmit sem szólok, de mint önnek barátja és igaz tisztelője azt mondom, ez a munka nem méltó az ön nagy nevéhez.« Ugyanezt kell most nekem — írja Zichy Antal — nem a te rajzodra, amely méltó a nagy festőhöz, hanem Petőfi ezen versére alkalmaznom, amelyet most te próbálsz a feledésből kirángatni... Hiszem, hogy a petrolőrök örülni fognak neki, de az ördögbe! Ki érez most úgy, mint Petőfi érzett a forradalom alatt? Most mi nem elnyomott lázadó, hanem alkotmányos, kielégített és királyunkkal a legjobb egyetértésben élő nép vagyunk.« Nos, éppen ez az, amit sem Antal bátyjának, sem a hivatalos köröknek sohasem hitt el Zichy. S annak egyik okát, hogy nem akart teljes szándékával hazajönni, talán éppen ebben a meggyőződésé-

ben kell keresnünk. Nehezebben tudott volna hazájában megalkudni a kiegyezéssel, mint idegenben robotolni.

Antal bátyja érezte, hogy az ő érvei a Király és a hóhér ellen, nem hatnak az eltökélt Zichy Mihályra, akit már annyi levélben hasztalanul próbált krélusellenes műveiről is lebeszélni. De kihez küldje véleményért, akire hallgatna is öccse, meg aki hajlandó is volna őt mérsékelni? Victor Hugot a dologban megkérdezni annyi, mint farkast kérdezni, hogy helyes-e a bárányt megenni — írja Antal csüggedten. Az illusztráció tehát megjelent. S a legközelebbi Petőfi-kiadásban már megjelent a Föltámadott a tenger illusztrációja is, amelyben Zichy — Petőfi allegóriáját az eseményre fordítva — a tenger nép lázadását a szabadság vezéreinek felrobbanó indulatával rajzolja meg. Méltó válasz volt ez a kielégített, a királlyal legjobb egyetértésben hajbókolók felé, akik a képen hanyatt-homlok menekülnek. Zichy képén Kossuth az, aki Petőfi szabadságharcának megtestesítője, a trónust már ledobta az emelvénnyről, karján a királlyal együtt letűnő felségjelvények. A felszabadult munkások és parasztok újjongó alakjaival állítja szembe a megfutamodó osztrák diplomatákat.

Az Athenaeumtól 1875-ös magyarországi látogatásakor kapott megbízatásként Zichy ekkor még két Petőfi verset illusztrál: A költő és a szőlővesszőt és a Jövendelés címűt, mely a halhatatlanságának látomását mondó költőnek, s a megtört, de e vigasztól csituló anyának átértzett jelenete.

Zichy 1874. október végén Trefort minisztertől megbízást kap, hogy tízezer frankért tetszés szerinti tárgyú képet fessen az állami gyűjtemények számára. A művész az Auto da fé-t szánta a múzeumnak, de az Trefortnak nem kellett, hanem ahelyett annak a jelenetnek megfestését kéri, amikor Erzsébet királynő koszorút helyez Deák ravatalára.

»A motívum — írja anyjának Zichy — (1876. okt. 17.) nem oly kellemes, nem festői, sőt igen nehéz, mert igen kellemetlen a természetfölöttit, allegorikust a valósággal egyesíteni anélkül, hogy neveltségessé ne váljunk. Ezen képnél, hol a királyné divatos ruhában a koporsónál zokogó Hungária és a csillagkoszorút tartó Génisszal ellentétben áll, könnyen groteszk hatást kelthetünk.«

Zichy a megrendelt, nem kedvére való ravatal-témát annak minden ünnepélyességével, szertartásos kivánalmával oldotta meg, de a képet végülis — Kossuth odafestett koszorúja miatt — nem fogadták el a hivatalos körök.

1878-ban világiállítás készül Párizsban. Zichyt bízzák meg a Párizsban élő magyar művészek képeinek összegyűjtésével. Munkácsy a Miltont nyújtja be, Benczur a Vajk megkeresztelését, Zichy is egy nagyméretű kép elkészítésére gondol, mert tisztában van azzal, hogy akvarelljei és rajzai eltűnnének a reprezentatív művek között. »Úgy láttam — írja visszaemlékezve, — hogy csakis egy olyan Doré-féle kép hiányzott, amely kiegészítené ilykép a kiállítást. Alig maradt hathavi időm e nagyméretű kép kivitelére, nagy erőfeszítéssel mégis ily rövid idő alatt a képet alla prima megfestettem.«

Zichy képének aktualitását az 1870–71-es porosz–francia és az 1877–78-as orosz–török háború eseményei adták. Címe: A rombolás géniuszának diadala. A hatalmas méretű kép tárgyát a festő így fogalmazta meg: »Egy izzó pontból kisugárzó fényalapon... ábrázolom az »Egyházat«, a »Családot« és az »Államot«. A »Pápaságot«, mint a világi hatalma és csalhatatlansága trónjához támaszkodó merev szellemet«.

»Egészen az előtérben a mostani török háború, ahol Sándor cár a görög Orthodox egyház jelvényeivel, kezében a bizantini kereszttel vezeti katonáit, legyőzi a törököt, s a félhold meghajlik előtte.« »A két császár, ha mint ember győzelme csataterére gondol, be kell, hogy ismerje vagy meg kell hogy érezze, hogy kegyetlen hatalom, a pusztítás Géniusza van cselekedeteikben.« »Ezt festettem a holttestek, a sebesültek, a háború pusztítása, áldozatai és árvái jelképében.« »Sötétnek láthatom a dolgokat, ezt beismerem, de letagadhatatlanul régebbi történeti bizonyítékok erősítik meg nézeteimet.« Zichy pályája során most elsősorban nyúlt úgy aktuális politikai eseményhez, hogy élő hatalmasságok: II. Sándor cár, I. Vilmos császár és IX. Pius pápa felé fordítja kritikáját.

A kép sorsa az lett, hogy a francia hatóságok felszólították a művészt, vonja azt vissza a kiállításról, a támadó kritika pedig »politikai vezércikknek« nevezte. »Azt verjétek a fejetekbe — válaszolta a támadásokra Zichy, hogyha a nagy francia Köztársaság nem reszketne önfennállásáért és nem akarná — a koronás fejeket Párizsba csalogatni, — és hogy ez megtörténjék, az önmaga legjobb művészeinek is nem tiltotta volna meg csataképeket kiállítani, — az én képem tapssal fogadtatott volna.« »Tudom előre, milyen ellenzék vár Bécsben... de bánom is én: csak a közönség értsen meg és nézze képet, akkor céloim el van érve. Hadd fussa át képem a világot, mint egy fájdalmas és ijesztő sikoltás: ezt akartam.« Zichyt nemcsak a politikai állásfoglalása miatti támadások és képeinek kitiltása bántotta, de súlyosan érintik azok a kritikák is, amelyek képeinek művészi értékét illetik.

Úgy vélte, hogy a képét elmarasztaló kritika nem akadályozhatja meg őt eszméiért vívott harcában: »Ha engem megsebeznek, akkor kapok csak vérszemet — írja bátyjának — ne tréfálj most azzal a hazahívással, meglehet, hogy egy időre Zalán elbújok, de pajzsomat, barátom, nem hagyom a csataterén.«

Borongós hangulatába belevegyül Munkácsyval való összeszólalkozásuknak keserű emléke is. A vitát az 1878-as párizsi világiállítás rendezésénél a két mester képeinek — a »Rombolás géniusza diadalának«, illetőleg a »Miltonnak« — Munkácsy javára történt elhelyezése váltotta ki.

Ezidőből származó leveleiből megtudjuk, hogy Párizs elhagyására készül. »Építések fel Zalán műtermem — írja 1879 július 3-án bátyjának — Anyánknak egy kész tervet küldöttem már, munka nélkül megdöglök, hogy dolgozhassak műhelyre van szükségem és pedig nagy műhelyre, ahol minden holmim elférjen és ahol magam is lakhassam.« Egymás után érkeznek a hazavágyódó művész türelmetlen, sürgető levelei: »Készül-e az én saját személyemre és holmimra hely Zalán? Én Anyánknak is és Olgának is egy könnyen érthető, kézzel fogható tervet küldöttem be a te dülöfélben lévő »lebujud« és a melegház célszerű felhasználására.« Hazautazása azonban elhúzódik. Novemberben ezt írja Antalnak: »Most már egészen rosszul vagyok — egy orvosi tanács parancsára Nizzába kell mennem, hogy nagyon meggyengült egészségemet helyreállítsam.«

A testileg lelkileg megviselt művész keserű szájjal hagyja el Párizst, ahová annyi tervvel, bizakodással érkezett és ahol tehetségét teljes energiájával állította művészete szolgálatába. Szomorúságát csupán a Párizsi Magyar Egylet bensőséges búcsú ünnepe enyhítette. Ekkor leplezték le a művész lengyel szobrász barátjának, Godebskinek kitűnő bronz mellszobrát, amelyik ma is jelentős műtárgya a zalai

Zichy Múzeumnak. A lengyel művész művét Zichynek »a nagy hazafinak ajánlotta«, amint azt a szobor francia nyelvű felirata mutatja.

Nizzában pihenését — az egykorú újságcikkek tudósítása szerint — hamarosan ismét munka váltja fel: »Zichy Mihály a hírneves festő hazánk fia a telet Nizzába tölté, megrongált egészsége helyreállítása végett. Jelenleg gróf Zichy Géza költői beszélyéhez és Lermontov orosz költő műveinek díszkiadásához készít illusztrációkat, Petőfi költeményeinek díszkiadásához szintén fog néhány illusztrációt készíteni.« E munkát részben Zalán fejezi be.

Amióta innen elszakadt, a világvárosok forgatagában ért megpróbáltatások, sikerek és kudarcok közötti időnként haza-haza tért. Hiszen itt élt családja, fia és három leánya, akiknek sorsát, legkisebb bánatát, örömét eber figyelemmel kísérte külföldi útjairól, s hozzájuk az apai érzésnek egy percére sem szűnő erős fonala fűzte, amint azt sűrűn írt levelei is bizonyítják. Ott várta felesége, az a csendes, komoly, egyszerű asszony, aki Zichy édesanyjával együtt teljesen gyermekeinek élt. Zichy hosszú időszakokat töltött távol családjától, de feleségéről mindig a legnagyobb megbecsülés és gondoskodás hangján írt: »Remélem, hogy gyermekeim elsősorban anyjuk nyugodt kényelméről és néki illő tekintélyről fognak gondoskodni. Ez az asszony azt, feláldozó szeretetével teljes mértékben kiérdemelte.«

Zichy 36 évi külföldi tartózkodás után érkezett haza a végleges itthonmaradás szándékával. A falu egyetlen utcája mentén az apró házakban csupa ismerős lakott, akik a gyermekkorában elszakadt világ-hírűvé nőtt művészt csodálattal és szeretettel várták. Tudták már hónapok óta, amióta a régi kuria üvegházából műterem épült, hogy hazatalált, hogy itt fog közöttük festeni. Zichy hazatérése öröme július 27-én a zalai búcsú napján hajnalig tartó mulatságon látja vendégül a falu népét. A múzeumban őrzött levelek tanúsága szerint a templom részére új harangot készíttetett, amelyet a Rákóczi induló hangjai mellett húzat fel a toronyba.

Időközben megérkeznek berendezési tárgyai, gyűjteményei, amelyek előbb szentpétervári — Szamocki utcai — otthonát, majd párizsi — a Boulevard de Clichy-en lévő lakását díszítették. Műtermében körülveszi magát a Kaukázus népeinek fafaragású bútoraival és egyéb népművészeti tárgyaival. A műtermen előtti helyiségbe beépíttette azt a színes mennyezetgerendázatot, amelyet orosz parasztoktól vásárolt. A kelet-díszítő látásának legváltozatosabb formáit mutatják karcsú iszlám fémkancsói, a csipkeszerűen áttört fafaragású karosszékek, gyöngyházberakású asztalok, indus, perzsa kazetták, fajanszok, nargillék, ópiumpipák, állatbőrök, fa és bronz szobrocskák, rituális díszdobozok és lószerszámdíszek, közülük számos tárgy ma is megtekinthető az emlékmúzeumban. Híres fegyvergyűjteményéről Zichynél tett látogatására visszaemlékezve Prém József így ír: »Becsés volt a fegyvergyűjtemény is, az albáni, kaukázusi, török, arab, egyiptomi, beduin és cserkesz pus-kák mindmegannyi ritkaságok valának.«

Az egykori kosztümgyűjteménynek ma is féltve őrzött tárgyai az emlékmúzeumban az eszkimo sámán viselet darabjai. Érdekesek a neves művészekről készült bronz-plasztikák, ezekre vonatkozólag utalás található Zichy egyik levelében: »Dávid d' Angers, a francia híres szobrász egy pár száz, e század elején élő celebritásokat és pedig medaillon formában készített. Zalán, az én Museumomban vannak ezek-

ből néhány darabok. A mi Liszt Ferencünk is köztük van. Az időben úgy látszik kitüntetésnek tekintették a híres szobrásznál ülni, és e gyűjteménybe beleszámíttatni.«

Szerepel a múzeum kiállításán egy ázsiai zeneeszköz gyűjtemény, orosz ikonok, kirgiz fejdísz, tömjéntartók, őskori edények, gyermekpáncél, melyek igazolják az egykori látogató lelkendezését: »Ahová a szem nézett, ott a művészet vagy a természet egy ritka jelenségét látta. Nagy állóóra, mely majdnem a mennyezetig ért, pompás régi kordovai székek, perzsa bútór berakott elefántcsont díszítéssel, japán és kínai kosztüm, furcsábbnál furcsább sétatokok egy nagy gyűjteménye, s e tárgyak a legfestőibb elrendezésben minden kis helyet betöltöttek.« A jószemű újságíró dicséri Zichy »elrendezési, beosztási tehetségét«, és felismeri ebben azt a képességet, amely kompozíciójában megnyilvánul. Rendezési hajlamát művészeté szolgálatába állítja később, amikor Lermontov, majd Rusztavelli illusztrációi előzményeként élőképeket rendez a Kaukázusban.

Minden bizonnyal Zichy gyűjtőszrenvedélyét, mint sok nagy művészt, így Rembrandtét, Gauginét is a szép iránti rajongás, az alkotásra serkentő költői hangulatú otthon szeretete magyarázza. De ha arra gondolunk, hogy a legkülönbözőbb korszakok és népek történelmét, milliójét ábrázoló képei, illusztrációi megalkotásakor milyen hatalmas tárgyszeretere volt szüksége, fel kell ismernünk gyűjtőszrenvedélyének művészetét szolgáló szerepét. Gyűjteményének sok jellegzetes tárgyát fedezhetjük fel művein, így a Pusztítás démonának diadalán, a Modern szírenen, Lermontov, Gogol illusztrációkon és sok más munkáján. Művészetének előfeltétele a valóság ábrázolása: »Akármennyire dicsérik is képzelőtehetségemet, az mégsem akkora, hogy a nem látottakat, ha ezek földi események; hű formájukban előidézhesse.«

A zsúfolásig megtelt műteremben ott voltak Zichy festményei, rajzai: jobbról balról két hatalmas vásznával, a Démonnal és a Kísértetek órájával. Ma is látható a múzeumban a Párizsból hozott csontváz, amely modellként szolgált e hatalmas méretű kép megfestésekor.

Jellemző Zichy egyéniségére a falubeliekhez való viszonya. »Csak a zalai »műcsarnok« közönségét érte az a ritka szerencse — írja beszámolójában az egykorú újságíró —, hogy Zichy Mihály személyesen magyarázza el nekik, melyik alak Vilmos császár, IX. Pius pápa, III. Napóleon, Miklós nagyherceg és Lajos bajor király, kik tudvalevően mind szerepelnek az óriási festményen.«

»Zichyt az ottani nép mint atyját úgy tiszteli.« Írja Jókai Mór 1880. október 19-én a Honban.

Ezt megelőzően ugyancsak a Hon című napilap számol be Jókai Róza lányával együtt tett zalai látogatásáról.

Tárcájának bevezetőjét olvasva megelevenednek előttünk az akkori közállapotok: Ilyen utak még Boszniában sem lehetnek. Siófoktól Zala helységig az egész út a lehetetlenségek meglepő változatossága... Gödrök amikbe vakmerően bele kell rohanni, pocséták, amikba a ló hasig gázol, vízmosások, amiknek kígyóvonalát mesterséges telkervényben kerülgeti az ügyes kocsivezető... Három óráig baktatnak előre, s nemhogy székeket, de még gyalog embert sem találunk... még a mezőn sem látható egy emberi alak, a réten ott savanyodik a lekaszált csálé, a pocsolyában ott bűzöl a leköztözött kender; aztán a hátahorpojás hegyeken ott terül el hosszan a mély hallgatag erdő. Ez az erdő volt a tanyája So-

mogy hírhedt rablóinak, itt uralkodott Patkó, Hajnal és Kutyasi meg Séta Pista«...

Jobb helyt bizony ki nem találhatott volna, ha az volt a célja, hogy atelierjében háborítatlanul dolgozhassék, mert itt ugyan rá nem bukkán más, mint aki művészetének fanatikus tisztelője.«

Zichy művészetét méltatva így ír Jókai: »Zichy Mihály kedélye tele van szatírával. Az orosz udvar minden bűne és hibái ismeretessé voltak előtte, s azokat ő éveken keresztül találó művészi felfogással ostromozta genre képeiben: »...«, aki Zichy Mihály művészi tehetségét meg akarja ítélni az né a festőállványnál, hanem a rajzoló táblánál keresse őt fel. A rajzban Zichy felette áll minden előttem ismeretes művésznek, még Doréknak is. Az eleven fantáziának engedelmes művészi kivitel. párosulva a jellemzés, ismeret-gazdagság sokoldalú előnyével, a csoportok összhangzása, az érthető allegorikai kifejezés eltalálása őt e téren a legelső művészek sorába emelik, de még ezen felül járul hozzá valami, ami az egész alkotásnak búvszerű hatást ad; a költői szellem, amely az alakokat ihletével felmagasztalja.« Az elismerő szavak között meghúzódo kritika elsősorban Zichy nagyméretű olajfestményére, a Zalán készült Kísértetek órájára vonatkozott.« Tartok tőle, hogy ezzel nem lesz szerencséje jegyezte meg e képre Jókai.

Zichy képének témája Lemmontov Halál című költeményének és Goethe »Haláltánc«-ának gondolatkörére utal. A lemontovi halott saját síremlékét és oszladozó testét borzadva nézi. Zichy képe temetőt ábrázol holdas éjszakán, amint a holtak sírjaikból kiszállnak, és mintegy életüket élik tovább.

A kritikusok és esztéták véleménye igen megoszlott a szokatlan tematikájú képről. Volt, aki elismerően írt a »borzalmasan hatásos« festményről, mások azt tartották, hogy a festmény mondanivalójának megfestése nem lehet művészi feladat.« Szana Tamásnak a századelejen írott jellemzése szerint »Zichy képe vászonra festett bölcselkedés a sírontúli életéről. A tudósok és költők által annyiszor bolygatott kérdés iróniára csábította a művészt, és lefestette, hogy a síron túl is csak olyan élet folyik, mint a földön. Képzeltédúsabban már alig lehetne ábrázolni a mindig megújuló életet, a materiális örökkévalóságot.«

A művel kapcsolatosan nem ismerjük Zichy magyarázatát, pedig legtöbbször ő maga írásban is megfogalmazta jelentősebb műveinek tartalmát és célkitűzéseit. A kép keletkezésének történetére azonban fény derül Miklós fiához intézett leveléből: »Eleinte a tárgyat — írja Zichy — csak mint egy akvarell vázlatot traktáltam. Ezen vázlatot több más képeimmel a bécsi Kunstvereinban akartam kiállítani. Ezen Kunst Verein igazgatója a hóbortos Terke, azonban rábeszélte, hogy a vázlatot visszavonjam és nagy méretű képet készítek belőle... es wird ein wunderbares Zugbild! amint mondta. Igaza is volt, mert a képet, dacára a reám támadó kritikusok szitkozódásainak, rendkívül sokan jártak nézni, úgy, hogy egész processzió állt künnt az utcán és várta a bejárat lehetőségét. Berlinben épp oly sokszámu közönség nézte, de végre is a sok disznó kritikus győzött, a kép további kiállítása lehetetlen lett.« Jókai tréfás-komoly jóslata bevált: »Majd meglássa, mennyi ideig el fog azokon a csontokon rágódni a kritika.« Jókainak nagy port felvert cikkével kapcsolatosan Zichy egyik levelében többek között ezt írja. »... látom milyen nagy barátsággal ajándékoz meg engem hazánk nagy írója. Az egész családi kör jelenlétében ünnepélyesen, amint az alka-

lcm azt megkívánja, olvassuk e szép cikket. Örömteljes meglepetés volt e cikk első lenyomása, fogadja is ezért, habár elkésett, de őszinte szívből eredt köszönetemet.«

Zichy egyéniségéről így ír Jókai: Zichy Mihály most felül van az ötvenen; de amellet egész fiatalnak látszik, dús, gazdag szőke haja, nem is szürkülő szakálla, szelid, mélázó szemei, magas, nyílt homloka, jó szívre valló ajkmetszése, mind úgy összhangzik daliás természetével, amit sajtószertű otthoni öltözet fed.«

Zalán sokszor viselt kurta felső zekét orosz bugyogóval, amihez veres harisnyát hordott csattos cipővel. A cári udvarban pedig, amint számos rajza, korabeli fényképek is mutatják, fekete — magyar ruhát, csizmát viselt. E külsőségeik között a két nép szeretetét érezzük. Oroszországból hazavágyott, Zalán Szentpétervárt dédelgette.

Zichyt Zalára is elkísérte tanítványa, Märy Etlinger, a cár udvari orvosának leánya, akit még Szentpétervárról ismer, s aki hosszabb ideig mellette dolgozott Párisban is. Zichy számára Märy ragaszkodása és a művészetért való lelkesedése elégtételt és kárpótlást jelentett a csalódásokban, amire leginkább párizsi éveiben és a reá következő nehéz korszakában volt szüksége. Az együtt átküzdött évek meleg rokonszenvem nem szűnt akkor sem, amikor Märy később egy főrangú georgiai feleségként hálás emlékezéssel ad hírt néha magáról.

A múzeum két kisméretű rajtot őriz, amelyeket Zichy Märyről készített. Egyiken karbatett kézzel ábrázolja fiatal tanítványát szomorúságot mutató tágranyílt szemmel. A másik rajz Jókai leírása szerinti, amikor »hosszan leeresztve viselte fekete haját.« Märy is lerajzolta mesterét, ez a képe a múzeumban reprodukcióban látható. Eredeti műveket a kiállításon egy nagyméretű aktkompozícióval szerepel, amely mestere jellegzetes stílusának hatását mutatja.

Zichy Zalán készült műveit számbavéve, elsősorban szólni kell Petőfi illusztrációiról. Már korábban Nizzán ígéretet tett Hubay Jenőnek, hogy illusztrálni fogja egyik megzenésített Petőfi dalát. Zalán három rajz elkészítésével váltja be ígéretét: A hozzám jössz-e, A szerelem a szerelem és Nem tesz föl a lány magában egyebet című verseket illusztrálja tollának ismert érzékeny vonalvezetésével. Mesteri eszközzé ötvözött technikájával változatos, ötletszerűen odavetett, szinte csak odaérzett vonalakkal, foltokkal, alakos vagy díszítőményes ábrázolásokkal, különböző típusú betűvetési kísérletekkel. A felsorakoztatott rajzocskák mellé odajegyezte az általa kipróbált toll számát is egy két ilyesféle szóval: »puha író toll«, »cifrább mint jó,« »kemény, de nem rossz«, »kemény, fene rossz«, »érzéketlen, nem jó,« »teringettét,« »se jó, se rossz, »ez vastagot írhatna, de nem igen akar«, »nem rossz rajzoló toll, »ez is jó,« »finom toll,« »nagy fene író toll,« »ezüstös, nem jó, össze folyik,« »sok a penna, de egy se jó.«

Mindez jól mutatja, hogy a mesterség alapos ismeretét gyakran hangsúlyozó Zichy maga milyen odaadással, szinte szenvedélyességgel tanulmányozta rajzoló szerszámainak sajátosságait, hogy gondolatait, mondanivalóját minél tökéletesebben kifejező engedelmes, simulékony eszközökké váljanak kezében. Természetesen elsősorban nem művészeti feltételeinek, hanem szellemének ismerete és kezének biztonsága fejti meg Zichy művészetének titkát mégis az odavetett tollpróbák is eszünkbe juttatják Lyka Károly szavait: »Zichy minden kis rajza szemléleténél tudatosabb teszi bennünk, hogy kivel van itt dolgunk.«

Az emlékmúzeum tálróiban ott sorakoznak Zichy illusztrációival megjelent kiadványok. Ezek között van a Zalán készült Leányvári boszorkány. Zichy Géának ez a költői elbeszélése alighanem német ere detű, s a magyar nép humorával megízestített témát dolgoz fel, közép-szerű irodalmi tehetséggel. Rössl Márta kisasszony nagy kutyabarát és ezzel kapcsolatos hőbortjai miatt boszorkányság hírébe esik. Hogy e hír eloszlassa, kedves ölelét pappal temetteti el, de nemsokára ő is babonás körülmények között »csúnyán meghala«. Temetésén kövek hullanak az égből, tetemét saját kutyái marcangolták szét. A kutyakultusz szatirikus gúnyolása, a boszorkányhiedelem torz jelenetei, bőséges illusztrációs alkalmat adnak Zichy képzeletének.

Zichy Géa hőskölteleményének témáját egy régi krónikából vette át, szinte minden változtatás nélkül. Zichy minden ének elé egy-egy borítékklapot rajzolt, összesen 13-at és azokon a kor divatjának megfelelően kunkorodó inda-díszes keretbe foglalta az illusztrált fejezet cselelményének legfontosabb mozzanatait. Rajzain jellegzetes típusok a kenetteljes plébános, a mefisztószerű olasz kalandor később is viszatérő alakjai.

Zichy Mihály zalai tartózkodása alatt is megőrizte orosz barátaihoz fűződő kapcsolatait, amint azt levelei és az egykorú újságok hírei mutatják. A Vasárnapi Újság 1880. október 10-i számában közli, hogy »a művészt zalai műtermében a Niva című orosz közlöny kiadója látogatta meg, ki két vízfestményt Gogol egyik regényéből merítendő epizódokkal rendelt meg nála.« A kiadónak A. F. Marksznak, a művész jóbarátjának dedikált fényképe ma is megvan a múzeumban. Ugyancsak látható a Tarasz Bulyba két nagyméretű vízfestményének színes nyomata is. Zichy illusztrációján, — amelyet Zalán készített el —, azt a jelenetet örököltette meg, amelyen Bulyba Tarasz hazaszeretete drámái összeütközésbe kerül apai érzésével: lelötötte az ellenséghez, a lengyel leányhoz húzó kisebbik fiát. Zichy ebbe az egyetlen jelenetbe szinte az egész mű mondanivalóját belesűrítte. Az apa még döbbenet nézi fia holttestét, de már harcba hívja őt a háttérben vágató kozákság riadója.

Zalán készült festményeit számbavéve az újabb kutatás szerint ide kell sorolnunk egyik jelentős kompozícióját, a Zene végig kísér a bölcsőtől a sírig című rajzsortozatot. E fríz képen, amelyet egy hangversenyterem számára tervezett, mozgalmas jelenetek során mutatja be a zene megkapóan jellemzett hatalmát. Az anya dala a ringó fabölcső mellett — amely bölcső ma múzeumi ereklye tárgy — az első kedves dallam, amelyet az ifjú kor a diákság, a szerelem, az esküvő és a táncok lelkes muzsikája követ. Harcbahívó kürt és a falu félrevert harangja, himnusz, oratórium komoly ünnepélyességű hangjai kísérik a meglelt férfi lassú életpályáját. Az élet néha furcsa fintort mutat, amit a zenebohócok groteszk muzsikája fejez ki és a garasért rimán-

kodó kintornás. Az ő nyekergő zeneládájának hangja vegyül bele az utolsó dallam, a temetési ének.

Zichy maga is jól zongorázott: zenerajongása és nem utolsósorban az a tisztelet, amelyet Liszt Ferenc iránt érzett — volt e képsorozat elindítója. — A nagy magyar zeneszerzőnél tanult Bécsben Zsófi lánya, akit 1881 áprilisában felkeresett és mesterét a »Bölcsőtől a sírig« tollrajzzal ajándékozta meg. Liszt írásban is megköszönte Zichy rajzát: »Nagyhirű festőművész — írta francia nyelven —, felséges ajándékot adott ön nekem. A zene Géníuszáról szóló rajza »A bölcsőtől a sírig«, egy csodálatos szimfónia, próbálom megzenésíteni és ezt önnek ajánlom majd, fogadja szívből jövő mély tiszteletemet. Liszt Ferenc, Bécs, 1881. április 12.«

Liszt beváltotta ígéretét, s megzenésítette Zichy alkotását, amely élete utolsó műve volt. Az emlékmúzeum levéltárában megtalálható az a levél, amelyben — német nyelven — beszámol Liszttel való találkozásáról.

Az emlékmúzeum egyik legjelentősebb műtárgya a Modern szíren néven ismert nagyméretű olajkép. A művész romantikus festményén társadalmának romlottságát és annak következményeit akarta bemutatni és megbírálni: »Ebben a képében mondotta Zichy — a férfiak érzékiségét kívántam feltüntetni, legkülönbélebb nyilvánulásaiban — nem pedig a női bájak hatalmát, mint sokan hiszik.« Szenvedélyeik rab-ságában vergődő idős és fiatal férfiakat mutat Zichy képe, amint pénzüket, kincseiket, sőt életüket dobják oda élvhajhászó ösztöneik kielégítéséért. A kép főalakját, a vöröshajú kurtizánt Zichy — leveleiben — Nanának nevezi, ami a művészetével foglalkozó legújabb kutatást arra a jogos következtetésre indította, hogy e festményét Zola híres regényének, a Nanának hatása alatt festette.

A Vasárnapi Újság egyik száma hírt ad egy ismeretlen zalai képről: »A kiállítók közt lesz Zichy Mihály, ki Zala megyei parasztlakodalmat ábrázoló képet küld be«. Berkovits Ilona rámutat arra az összefüggésre, ami e rövid hír és az emlékmúzeumban őrzött néhány — zalai lakodalmon készült — fénykép között feltételezhető.

Zalán készült mű még a Birkamosás című vízfestmény, amelynek »tiszta rajzát és Zichynél szokatlan, eleven színeit« dicséri a korabeli kritika. Egyébként a kép előzményeit még édesanyjának Párizsban írt levelében kereshetjük: »Véleményeid apostolává, vagy mártírjává akarsz válni? — írja Zichy anyja. Véleményekért, amelyekben minden okos ember osztozik, de okosan hallgat róla. Van ma elég más érdekes téma: például egy jól megfestett birkamosás. Azzal lefözhetnéd Munkácsyt.« Ha anyja kívánságát nem is elégítette ki e képpel — érdekes módon — ösztökélője lehetett egyik jelentős művésznünk, Iványi Grünwald Béla festői indulásának. Iványi visszaemlékezéseiben ezt írja: »12—13 éves koromban kezdtem rajzolgatni. Hogy tulajdonképpen festő lettem, ezt elsősorban egy öreg juhásznak köszönhettem. Nem messze tőlünk volt Zichy Mihálynak a birtoka, ez az öreg juhász tőle került hozzánk. Ő mesélt nekem mindig Zichy Mihályról, hogyan fest, hogyan rajzolgat, mikor néha-néha hazajövelekor kerülhetett volna sor, de mint

Voltak Zichynek tanítványai: elsősorban a tehetséges és hűséges Mária. Párizsban későbbi veje és ügyeinek lelkiismeretes intézője, Feledi Flesch Tivadar és Packa Ferenc. A művészképzésben való erőteljesebb bekapcsolódására hazajövelekor kerülhetett volna sor, de mint

tudjuk, a szókimondó, a haladás ügyét szolgáló művész harcos magatartásáért nem volt kegyeltje a hivatalos köröknek.

Zichy Mihály kilenc hónapig tartózkodott Zalán. Amint azt itt készült művei mutatják, fáradhatatlanul dolgozott és mégis, reményeiben csalódottan emlékezik meg az itt eltöltött időről: »En megvallom őszintén, hogy hazámban se mint polgár, se mint festész, de még tulajdon és legközelebb családom körében is, nem jól érzem magamat. Sok bajjal szerencsésen megbirkóztam már életemben, de ilyen undorító helyzetben még nem voltam.«

E keserű kifakadás nem igényel hosszadalmas magyarázatot. Igaz, ugyan, hogy a falu népe szerette — még tabi képviselőségre is felkérték — szellemi életünk legkiválóbbjai nagyrebecsülték és büszkék voltak barátságára, de a hivatalos körök gáncsoskodásán megbuktak azok a tervek, amelyek állást, jövedelmet, azaz végleges itthonmaradást biztosítottak volna. Pedig minden idegszálával a magyar művészet helyzetének és a közállapotnak megjavításán fáradozott: »A magyar művészetben lehetne segíteni — írja még Párizsból — de avval kellene kezdeni, hogy a művészek ők maguk javalljanak, másodszor meg az kellene, hogy a művészet a mostanában felette uralkodó pártfogástól megmentessen, s valódi pártfogóját a nagyközönségben keresse.«

Zichy nem boldogult itthon sem az »uralkodó pártfogással«: álláslehetőségei sorra elúsztak, mire elhatározta, hogy újra útrakél. »En megyek a Kaukázusba. Új világban, új szerencsét, de mindenekeelőtt nyugalmat keresni« — írja búcsúzóban.

* * *

Az Ermitageban lévő számos vázlatkönyve őri kaukázusi útjainak emlékét. Ezeket a lapokon a cári körutazások hivatalos eseményein túl, a kaukázusi népek életének élményszerű, zamatos élethűséggel megörökített jeleneteit találjuk. Minden vidék foglalkozási ága, minden mesterség érdekli, és éppen úgy figyelmet szentel a hatalmas puttonnyal haladó szüretelőkre, mint ahogyan képpé érleli a hegyvörösök tövében meghúzódó falvak emlékeit. E vidék tájához kapcsolódnak Lermontov, Puskin illusztrációi, népviseleti rajzai, Kaukázusi jelenetek című rajzsorozata: a grúzok védőszentjét, Szent Ninát ábrázoló képei, de legjelentősebb itt készült munkái azok az illusztrációk, amelyeket a XII. században élt Sota Rustavelli »Párdücbőrös lovagjához«, a grúzok nemzeti eposzához készített.

Zichy még Párisban Victor Hugó baráti körében ismerkedett meg a grúz Joana Meunargiával, aki Párizsból hazatérve — Ilja Csavcsavadzénak, az új grúz irodalom megteremtőjének szorgalmazására — megszervezi az eposz első nyomdai, illusztrációs kiadását. A XII. században élt Rustavelli műveit ugyanis még életében elégették, mert írásaiiban forradalmi szellemének adott kifejezést. Ez az egy eposza azért maradt fenn, mert nagy elterjedettsége miatt, annak minden példányát nem tudták megsemmisíteni. Tbilisizben több mint száz kézirat példányát őrzik az eposznak: a legrégebb közülük a XVI. századból való, a többi XVII—XIX. századi munka. Zichy illusztrációi elkészítésekor tanulmányozta ezeket a kéziratpéldányokat, az eposz hőseinek ábrázolásához megfelelő típusokat keresett és mindezeket túl, grúzul is tanul, hogy illusztrációi minél tökéletesebbek legyenek. Az emlékmúzeum számos tárgyat őriz, amelyek arra vallanak, hogy — mint illusztrációi készítésekor mindig — ezúttal is milyen alaposan készült fel a szereplő személyek történelemhű ábrázolására, a korhű atmoszféra hiteles érzékelt.

tésére. De mindezekeken felül megihlette őt a gazdag grúziai természet, a Kaukázus vidéke, ahová élete végéig újra és újra visszatért. Ezt a munkáját anyagi ellenszolgálatás nélkül, önzetlenül végezte a »grúz nép iránt érzett rokonszenvem és mélységes odaadásom jelül« amint azt az eredeti példányon lévő dedikációja mutatja.

»Rusztavelli nagyszerű eposzának, a Tigrisbőrös lovagnak illusztrálása Zichy részéről a cári Oroszország kizsákmányolta nép kulturális forradalmának támogatása volt« írja B. Supka Magdolna, Zichy illusztrációról írt tanulmányában.

Az illusztrációk művészei értékei, az a szerep, amelyet a Zichy illusztrálta eposz a grúzok múlt századi nemzeti mozgalmában játszott, a kiadvány félévszázados egyeduralma és nem utolsó sorban Zichy személyének varázsa, az illusztrációkat megelőző élkép rendezői szereplése magyarázzák. Grúziában ma is lépten-nyomon tapasztalható rendkívüli népszerűségét. Zichy nem bizonyult rossz jósnak, amikor azt mondotta: »úgy hiszem, hogy nevemnek odafenn a Kaukázusban jó emlékét hagytam hátra.«

Egykorú újságcikkek és családjához intézett levelezése alapján nyomon követhetjük Zichy útjait, tudjuk hogy Kaukázusból 1882 szeptemberében visszaköltözik Szentpétervárra, ahol újra elfoglalja udvari-festő állást. Csaknem további negyedszázad esztendeig — haláláig — tölti be ezt a munkakört, amelynek sívárságát jól jellemzik 1884-ben leányához írott levelének sorai: »festettem egy öl hosszú királyképet, egy öl lakodalmi képet, egy öl Konsztantyin herceg lakodalmi képet, egy trónörökös nagykorúsítását ábrázoló képet, egy öl manőver képet, egy trónörökös képet a lengyelországi útról készítettem a cárnak, azonkívül néhány ölnyi képet magánmegrendelésekre, köztük a parlament teljes ülését, mintegy hetvenöt arcképpel.« Az ölnyi reprezentatív képek bepillantást engednek az udvari élet »legfontosabb« eseményeibe, amelyek kirívó ellentétben állnak az orosz nép széles tömegeinek egyre fokozódó nyomorával, az agrár-válság és ipari munkanélküliség ijesztő növekedésével. Zichy az unalomig ismert udvari események rajzolása mellett megőrzi érdeklődését a haza eseményei iránt, mindenkor támogatja az itthoni közérdekű megmozdulásokat ajándékrajzaival, amelyek híven tükrözik haladó eszméit. Művészi alkotómunkásságára vonatkozólag elmondható hogy élete eme utolsó szakaszában tehetsége legjavát szinte kizárólag magyar művek illusztrálására fordítja.

1885-ben kezdett hozzá Zichy »Az ember tragédiájá«-nak illusztrálásához. E hatalmas mű azt a viaskodást tükrözi, amelyet Madáchban a francia forradalomból született polgári társadalomnak az ellentmondásai váltottak ki.

Madách és Zichy ifjúkorának eseményei sok rokonságot mutatnak: mindketten a reformkor Pestjének lelkes éveit — ifjú jogászokként — élték át, mindketten a forradalom hívévé váltak, bár egyikük sem vehetett részt magában a szabadságharcban. Madách súlyos betegen vidéken feküdt, Zichy már egy évvel előbb Pétervárra került. 1848 bukása óta egyre erősebben érezték az elnyomás fojtogató súlyát és egyformán érlelődött bennük a zsmarnokság olthatatlan gyűlölete.

Madách a Bach-korszak Magyarországon — a Kossuth titkáranak rejtegetése miatt reá szabott börtönének kitöltése után — a 60-as évek kissé fellélegző politikai légkörében fogott hozzá a »Tragédia« megírásához, amikor Ausztria külpolitikai helyzete megingott és az önkény-

uralom ellen irányított mű politikai hitvallást jelentett a magyar író részéről.

Zichy is az osztrák elnyomás, a zsarnokság ellen szóló számos képével, mint láttuk a Petőfi illusztrációk kapcsán: a »Föltámadott a tenger« költői allegóriájának feloldásában a magyar forradalom mellett áll ki: a magyar szabadság harcosai Kossuthal élükön a francia forradalom jel-szavát, a szabadságot, testvériséget, egyenlőséget hirdető zászló alatt sorakoznak.

»Az Ember tragédiája« Madách korának és a magyar nemzetnek problémáiból született. Időszzerűségét, a haladásért vívott szívós harc drámai erejű és költői remekművű fogalmazását Gorkij is felismerte. Egykorú adatok szerint Gorkij hozzákezdett a mű fordításához, és tudomásunk van arról is, hogy Zichy egyik Madách-illusztrációját lakásának falán helyezte el.

Madách művének illusztrálása Zichy művészetének egyik legérdekesebb oldalát tárja fel. Zichy a mű játékszín-szerű jelenetezésére (scenirozására), tett eredményes kísérletet: a festő szemével színrájzaiban — szinte színpadra vitte ezt a drámát. Zichynek ez a scenirozó képessége már Goethe »Faust«-jának illusztrálásakor is megnyilvánul, de irodalmi érzékére jellemzően, a Madáchénál kevésbé színpadra szánt goethei mű illusztrálásakor ezt a dramatizáló hajlamát a Faust bölceleti tartalmához híven, fegyelmezi.

Érdekesen világít rá Zichy színpadrendezési hajlamára az a rendkívüli siker, amelyet még Tifliszben aratott a »Párducbőr«-nek »élőképekben«, élő szereplőkkel való bemutatásakor. Az egy jelenetben megállított drámai cselekmény és egyben színpadi látvány, az élőkép, természetesen nem festői előzménye a Tragédia-illusztrációknak, de rámutat arra, hogy Zichy ismerte a színpad művészi követelményeit, s hogy ezt az ismeretét tudatosan állította a színpadra szánt művek szolgálataiba. A »Tragédia«-illusztrációk hatalmas mérete — amelyet mechanikus eljárással kellett a mű kiadásához lekicsinyíteni — szintén arra való, hogy készítésükkor Zichy a könyvnl tágasabb térre, nem olvasott, hanem színpadról ismert, hallott szöveg illusztrálására gondolt. Illusztrációinak ezt a jellegzetességét ismerték fel »Az Ember tragédiája« 1892-es első bécsi színrekerülésekor Kautsky és Rottonara neves bécsi díszlettervezők, akik Zichy kartonjainak alapján készítették nagysikerű díszleteiket.

Madách műve ezenfelül dús alkalmat adott Zichy egyik legjobb képességének érvényesítésére a történelmi korok ábrázolásában. Háttérrel, »díszlettel« csak annyiban ad a cselekménynek, amennyiben az a történelmi korok érzékeltetéséhez szükséges, s előadásmódjában csak éppen annyira deklamáló, amennyire ezt az alakok történelmi súlya, a gesztusok történelmileg indokolt pátosza megengedi. Képei a festészeti dramatizálás legművészeiből és egyben legrealisztikusabb dokumentumai közé tartoznak.

Zichy bölcselkedő hajlama — amely pedig művészetére annyira jellemző — ezekben a képekben alább hagy, illetőleg csak ott jut kifejezésre, ahol Madách bölcelete a saját szemléletével találkozik. Zichy alaptermészete nem volt pesszimizmusra hajló, s ezért Madách vívódásaiban úgy, és azokon a helyeken kapcsolódik bele, ahol a madáchi küzdelem is az ember hősi harcát tükrözi, a fejlődés, a haladás érdekében

Jókai Mórnak a »Magyar nép«-ről szóló tanulmányához, — amely »Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben« című műben jelent meg — a szerző felkérésére 1886—88. között készítette Zichy Mihály illusztrációkat. Az ősi magyar népszokások, mondák és babonák világa a színhagyományban megőrzött ódon erejű nyelvezete érthető módon megragadják Zichy képzeletét. Rajzaiban szerencsésen szövi egybe a mondavilág sejtelmességét a nép elbeszélőmódjának reális izsétségével.

A »Tűzgrás« szokása a Szent László törvénye által eltiltolt tűzáldozásnak fennmaradt jelképe. »A nyári nagy csillaghullás estéjére — a Szentiván-éjre — következett a gyújtó-ünnep. Minden asszony elvitte hazulról tűzhelyének parázsát, azt illatos pemetével eloltják, s új tüzet csiholnak felette. Ekkor a lányok elkezdik énekelni a tűzdalt: Tüzet megrakoljuk, négyszögre rakoljuk. Egyik szögén ülnek szép öreg emberek, másik szögén ülnek szép öreg asszonyok, harmadikon ülnek szép ifjú legények, negyedikén ülnek szép hajadon lányok. — Minden leány annak a nevé mondja, akihez a szíve hajlik, s aztán átszőki a lobogó tüzet.« Zichy ezt a pillanatot ragadja meg. A koromsötétben a tűzlángtól megvilágított arcokon mesterien ábrázolja a fény és árnyék erőteljes játékában a kifejezés árnyalatait.

A »Legényköltögetés ősrégi halotti toron« című rajza ugyancsak a nép emlékében fennmaradt regékből veszi tárgyát. A harcban elesett hős sírján társai gyászuk jeléül halottnak tettetik magukat. A lányok ezeket a halottjátásokat táncukkal költik életre az igricek komor ünnepélyességű zenéjére. Zichy ennek a pogány szertartásnak hangulatát híven fejezi ki a kísértetiesen megvilágított csoportokkal.

»Csaba útja«-nak illusztrálása a légben rohanó sereggel Zichy tollára kínálkozó téma. A szárnyaló vágatás nagy lendületét érzékelteti, a hurok megmentésére siető Csaba királyfi és életrekellett vitézi csapatának ábrázolásában.

Az ősi magyar mondákat illusztráló szépiarajzsorozata is elszentvedte a technikai átültetés óhatatlan hibáit: metszetek kemény, vonalkás rajza, a megvilágítások túléles kontrasztja megfosztja az eredeti rajzot lány, puha foltjaitól, művészi tónushatásától.

Arany János balladáinak illusztrálásához öreg korában fogott Zichy. »Ezen megrendelésemben teljesen szabad kezet adtak, reményem is, hogy ezek a rajzok minden tekintetben tökéletesebbek lesznek az »Ember tragédiájánál« — írja 1892-ben. Az illusztrációk száma munkája hevében messze túlnőtt az eredeti terveken. Illusztrátori tapasztalatának teljes érettségével, az előző munkából szűrt kritikák felmérésével, igaz mesteri kedvteléssel rajzolta a művész ezeket a műveit, 1892-től 1897-ig.

Előző illusztrációival szemben, most új megoldással gazdagította művészetét. Hogy az olvasót a balladák történelmi hangulatából semmi ki ne zökkentse, Zichy maga rajzolta, ódon (antiquaszzerű) betűkkel a szöveget is. Ezzel egycsapásra abba a világba helyezi az olvasót, amelyben a költő régies, vagy mondai hangja otthonosabban gördül.

A könyv-illusztrálás klasszikus törvénye értelmében: megteremtí a betű és a rajz legszorosabb kapcsolatát, úgy, ahogyan az az illusztrálás régi évszázadában történt.

Egyes jelenteknél Zichy mégis eltér a szöveg közé helyezett illusztrálási módtól. Ilyenkor az apróra tagolt képek helyett, egy-egy különálló lapon — a ballada sűrített cselekményét ábrázolja. Ilyen megoldásai például a »Walesi bárdok«, a »Tetemrehívás«, az »Ágnes asszony«.

A történelmi tárgyú balladák illusztrációiban Zichy az alakokat tipizálja. Nem történelmi arckép-hűségére törekedett, hanem a típusok ábrázolására, alakjai történelmi jelentőségének kidomborítására. Ez a szemlélet megfelel a népi érdekű balladák jellegének, amelyet Arany János híven megőrzött. A nép képzelete is kategorizál: a mondák és népmesék kialakítják a maguk király-, udvaronc-, udvari bohóc-alakjait, hősüket, árulóikat, szegény-emberüket. Típusaik világosan, élesen fogalmazott jellemeket képviselnek. Zichy a ballada-illusztrációkban vérbő romantikus kedvvel, a maguk szenvedélyességében és változosságában ábrázolja ezeket a típusokat.

Lengyel és magyar vitézek mulatozását ábrázolja Zichy az »Egri lány«-hoz készült illusztrációkban: lendületes képet ad a két nép lánccának jellegéről. Felismerjük benne a művészt, aki a különböző népek táncát, hagyományait, nemzeti viseletét hosszú évtizedeken át különös előszeretettel tanulmányozta és örökítette meg.

Arany János, ha jelképesen is, élesen és világosan fejezte ki a magyar nép olthatatlan gyűlöletét és lázadását az elnyomók ellen a »Walesi bárdok«-ban. A Bach-kormány ugyanis bizalmasan felszólította a többi író között Arany Jánost is, egy a kormányt dicsőítő költemény megírására. Arany válasza arról szól, hogy a szabadságáért küzdő magyar költők épp oly kevésbé hódolnak a zsarnoknak, mint a walesi bárdok. Zichy illusztrációjának drámai hangja az indulatok tetőpontján ragadja meg a magyar nép jáját:

*»Levágva népünk ezrei,
Halomba, mint kereszt,
Hogy sirva tallóz a ki él,
Király, te tetted ezt!*

A balladák egy része a magyar múlt népi életének fonákságait, gyötrelmeit mutatja, az elnyomott, önmagára hagyott, öntudatlan nép szenvedő alakjait. A problémák megoldatlanok: örületbe, ködbe, felhőbe, búskomorságba, pokolba, babonába menekülnek e balladák tragikus népi hősei. Ágnes asszonyt, Dalos Esztit, Szőke Pannit a feudális világ társadalmi erkölce viszi romlásba. Zichy az emberábrázolás együtterző hangját üti meg ezekben a témákban, a lelki válságok, vívódások s a téboly állapotainak elemző ábrázolásával.

Népünk egészséges különbséget tesz a való élet s a mesevilág között, és a babonák luddöröztető történeteit mindig a paraszti észjárás józan bírálatával kíséri. Arany János ezt a kettősséget mesteri módon érzékelteti balladáiban: egyfelől a cselekménynek babonás, lidérclángszerű fel-fellobbantásával, másfelől nyelvezetének kifejezéseinek izmos realizmusával. Zichy, aki a valóság és képzelet ábrázolásával sokat és változatosan foglalkozott, a balladák illusztrálásakor maradéktalanul tudta követni ezt az aranyjánosí világot. Egy két ballada illusztrációjában még a nagy költőt is felülmúló jellemző erővel sikerült kifejeznie a költemények drámai feszültségét. Az Arany-balladák illusztrációinak első kiadása 1894-ben jelent meg, abban az esztendőben, amikor Zichy Mihály 50 éves jubileumi munkásságát ünnepelték Oroszországban és itthon. Zichy a hazai méltatást hosszú levélben köszönte meg, amelyben többek közt ezeket írja:

»A szeszélyes sors hazámtól igen messze és életem legnagyobb részére száműzött. Összekötöttem hazámmal hosszú éveken át tökélete-

sen megszakadt. Tudtam, hogy hazám szenved. Azon lehetetlenség, hogy ezen bajon semmi tekintetben sem segíthetek, életemet itt a távolban elszomorította. Annál nagyobb örömmel és nagyobb készséggel ragadtam meg minden alkalmat, mikor hazám megemlékezvén távolban lévő fiáról, akármiféle szolgálatért hozzám fordult. Teljes szívvel örültem a fölelevenedés jelein és mindavval, amit Isten adott, a felszólításoknak teljesítésére szolgáltam... Többször hangoztatták, hogy nem tekintve azt, vagy amazit, mindig magyar maradtam. Hol itt az érdem? Aki oly szerencsés volt, hogy magyarnak születessen, az holtig az marad...»

Zichy Mihály egészségét élete utolsó szakaszában gyógyíthatatlan betegségek támadják meg. »Úgy érzem — írja 1903-ban —, hogy csak ez az erőltetett munka tart fenn: anélkül összeroskadnék. »A reá törő betegségek lassan teljesen úrrá lesznek rajta. 1905 tavaszától már nem hagyhatja el szobáját, tehetetlenül fekszik, és figyel a külvilág eseményeire: az 1905-ös orosz forradalom hatalmas erejű megmozdulására. 1906. február 26-án Zichy Mihály meghalt.

Gazdag, sokrétű életművének méltatói egytől egyig rámutattak, hogy művészetével a haladás eszméit szolgálta és mint zseniális illusztrátor, virtuóz akvarellista, s a rajz felülmúlhatatlan mestere, eredetien és hatalmasan emelkedik ki a magyar festészet történetéből. Művészete egyetemes viszonylatban is maradandó értékű.

Zalai műtermében az egykorú újságcikkek tudósítása szerint: »minden úgy maradt, ahogy a nagy festő elhagyta.« A család hűségesen és kegyelettel őrizte Zichy hátrahagyott műveit, gyűjteményeit, levelezését.

Születésének százéves évfordulóján, 1927-ben — a család kezdeményezésére a gyűjtemény »Zichy Mihály Erekllye Múzeum« nevet kapta, ugyanakkor helyezték el az épület falán Sidló Ferenc Zichyről készített bronz domborművét. A múzeum a háborús események következtében jelentős károkat szenvedett. 1951-ben a Múzeumok és Műemlék Országos Központja helyreállította és kiegészítette a gyűjtemény anyagát és mint nemzeti érdekű védett magángyűjteményt — Zichy Mihály Emlékmúzeum néven — állami gondozásba vette.

DAS GEDENKMUSEUM DES MIHÁLY ZICHY IN DER GEMEINDE ZALA

Mihály Zichy ist einer der ursprünglichsten und bedeutendsten Vertreter der ungarischen Malkunst des 19-ten Jahrhunderts. Das Gedenk-museum im Geburtshaus des Künstlers, in der im Komitat Somogy befindlichen Gemeinde Zala strahlt einen besonderen Zauber seiner Individualität und seiner Kunst aus. Zwischen blendenweissen Bauernhäusern, am Fusse von Baumriesen liegt das herrenhausförmige Gebäude; aus dessen einstigem Gewächshause liess Mihály Zichy nach eigenen Plänen ein Atelier errichten.

Der Besucher fühlt sich im Heime des grossen ungarischen Künstlers wie geblendet: kaukasische und indische Möbel, in der Feinheit von Spitzen ausgeführte Holzschnitzereien, Tische mit Perlmutterintarsien, persische Kassetten, Fayancen, Nargiles, türkisene, bedumische, tscherkesaische Waffen, asiatische volkstümliche und Theater-Kleiderstücke und andere seltene Gegenstände der Volkskunst, Kunsthandwerke fesseln den Anblick.

Laute solche Gegenstände, mit denen der Künstler während seines halbjährhundertigen Aufenthaltes in Russland sein Heim vertraut machte und welche auch seine in Paris, am Boulevard de Clichy befindliche Wohnung zierten. Mit Begeisterung gedachte seiner Zeit Theophile Gautier, der französische Kritiker, der Entdecker seiner russischen Tätigkeit, seines leidenschaftlich betriebenen Sammelns, seines Heimes, aber in erster Reihe seiner Kunst. In seinem »Voyage en Russie« betitelten Werke widmete er dem Künstler Zichy ein hesonleres Kapitel, in welchem er ihm mit grössten Künstlern, — wie Boucher, Watteau, Gavarnie, Goya — vergleicht. Zichy besitzt ein ungeheuerliches Talent (Monstre de genie), eine geniale Natur, der alles aus sich erschöpft, einer der erstaunlichsten Künstlerindividualitäten derjenigen, welchen wir seit 1930, dem Wendepunkt der Malkunst begegneten.

Das im mächtigen Atelier und in den anschliessenden Räumen ausgestellte Material gibt uns aus jedem Abschnitt des Lebenswerkes des Meisters Kostproben: Originalbilder, seine Illustrationen enthaltende Werke und fotografische Reproduktionen überzeugen uns von der ausser-ordentlichen Vielseitigkeit der Kunst Zichys. Auch schon an seinen jugendlichen Porträts und an den die Familienmitglieder darsellenden Gemälden fällt sein vorzügliches Charaktergefühl auf. Sein als dreizehnjähriger gemaltes Selbstbildnis ergreift uns durch die überraschende Sicherheit der Zeichnung. Den Abschnitt seines Wiener Aufenthaltes, wo er als Schüler Waldmüllers arbeitete, repräsentiert das Ölgemälde mit dem Titel »Mütterlicher Schmerz über das gestorbene Kind«. Den Gesichtsausdruck (der Darsteller) des ergreifenden Erlebnisses bildet der junge Zichy mit reifer Menschenkenntnis ab. dessen erkennt Zichy die Verschrobenheiten des zarischen Russlands, er gedenkt in seinen künstlerischen Darstellungen der Baurnhelden der

Der zwanzigjährige Zichy gelangte im Jahre 1847 nach Russland, als Maler der Nichte des Zaren. Der später beständig werdenden Hofmalerstellung gingen mit vielen Kämpfen verbundene Jahre voraus. Unter-russischen Kriege, der Gefangenen in Sibirien, und wie es auch eine Zeichnung des Museums illustriert, der zur Zwangsarbeit verurteilten Muschiks.

Im Hofdienste musster er den grössten Teil seiner Tätigkeit den Ereignissen des Hofes, der Verewigung der Jagden, Bällen, der Empfänge, Festlichkeiten und Reisen widmen. Nur in seiner Freizeit und in der Nacht schuf er jene Werke bleibenden Wertes, in welchen er die speichelleckenden Höflinge, die Tyrannen mit unverhohlenem Spott darstellt.

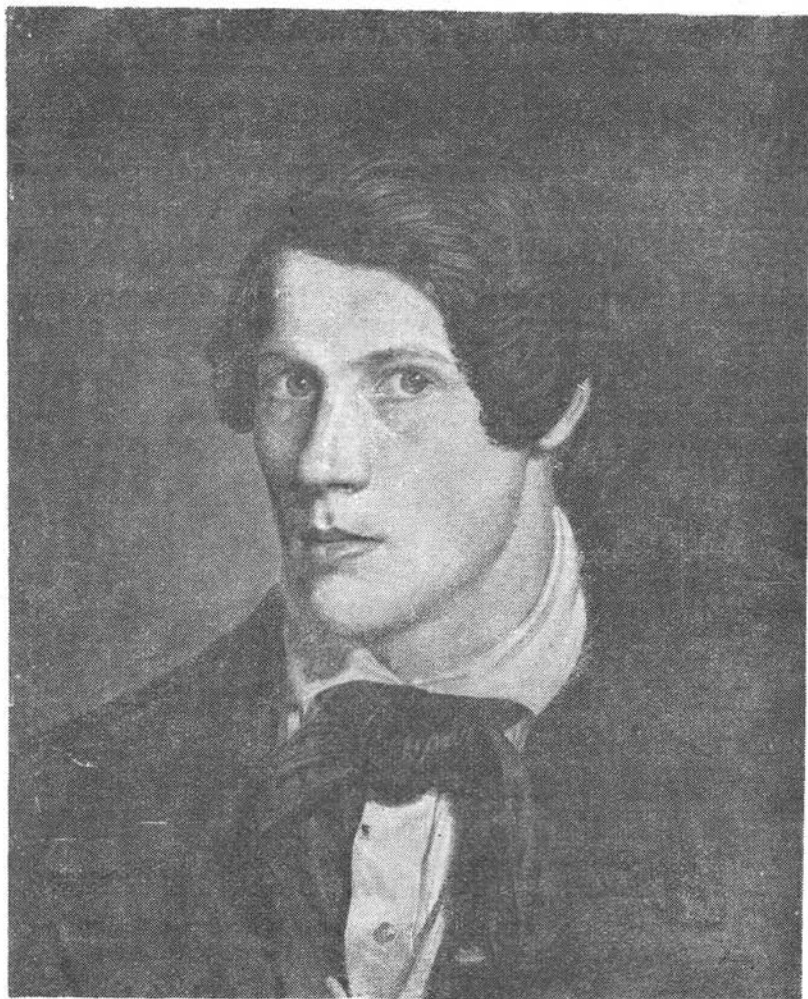
Ebenfalls dieser Zeit entstammen seine Gemälde ideellen Inhaltes gegen die Unterdrückung, Verfolgung und Sittenverderbnis. Das Gedenkmuseum in Zala bewahrt von diesen den Karton mit dem Titel »Autodafé«, welcher eine Szene der Inquisition mit erschütterndem Inhalt darstellt. Ein im Atelier ausgestelltes zweites umfangreiches Gemälde hat den Titel »Moderne Sirene«: darin illustriert Zichy die Sittenverdorbenheit seiner eigenen Gesellschaft und deren Ergebnisse. Das Museum enthält auch einen Entwurf seines zur Pariser Weltausstellung im Jahre 1878 geschaffenen umfangreichen Ölgemäldes »Der Sieg des Genius der Vernichtung«. Dies Werk des Künstlers, zu welchem ihn seine unlöschbare Friedenssehnsucht und Menschlichkeit inspirierte, richtet sich gegen die Greuelthaten der dinastischen Eroberungskriege.

In seinem Lebenswerke kulminiert seine illustatorische Tätigkeit. Er war im Besitz eines vorzüglichen literatorischen Gefühles: mit reicher Fantasie mit ein Durchleben ermöglichender Fähigkeit und mit einer dieses innere Gefühl ausdrückender Pinselführung, mit der empfindlichen Linienführung seiner Feder, seines Stiftes illustrierte er die schönsten Schöpfungen der Weltliteratur. Die Gedanken von Puskin, Gogol, Lermontov, Byron wurden in seinen Zeichnungen lebendig. Ihn begeisterte das malerische Gebiet des Kaukasus, Grusien. Die Weltberühmtheit erreichende Epos des grossen grusischen Dichters Rustavellis illustriert er — wie es die Dedikation Zichy beweist — als Zeichen seiner dem grusischen Volke geltenden Sympathie und tiefen Zuneigung. Von Bedeutung sind die zu Goethes Faust geschaffenen Illustrationen, welche als eine geistvolle stille Begleitung der Dichtung Goethes erscheinen. Als Zichy bevorzugstes Thema galt auch der Fallstaff von Shakespeare, dieses Werk liess er lange Jahre hindurch in immer neueren Variationen reifen.

In seinen älteren Jahren wendete er sich mit dem vollen Wissen seiner illustatorischen Tätigkeit an die Meisterwerkeder ungarischen Litteratur, er schuf wunderschöne Zeichnungen zu den Versen Petöfis, zur Tragödie des Menschen von Madách und den Balladen des Dichters Arany, in welchen er mit einer zur meisterhaften Kunst legierten Technik restlos und selbstverständlich dem Zuschauer zur Kenntnis bringt, was der Dichter in seinem Werke dem Leser mitteilen will. Seine zeitbeständige Kunst besitzt auch in Weltverhältnissen einen bleibenden Wert.

1. Ifjúkori önarckép (1840 k.)

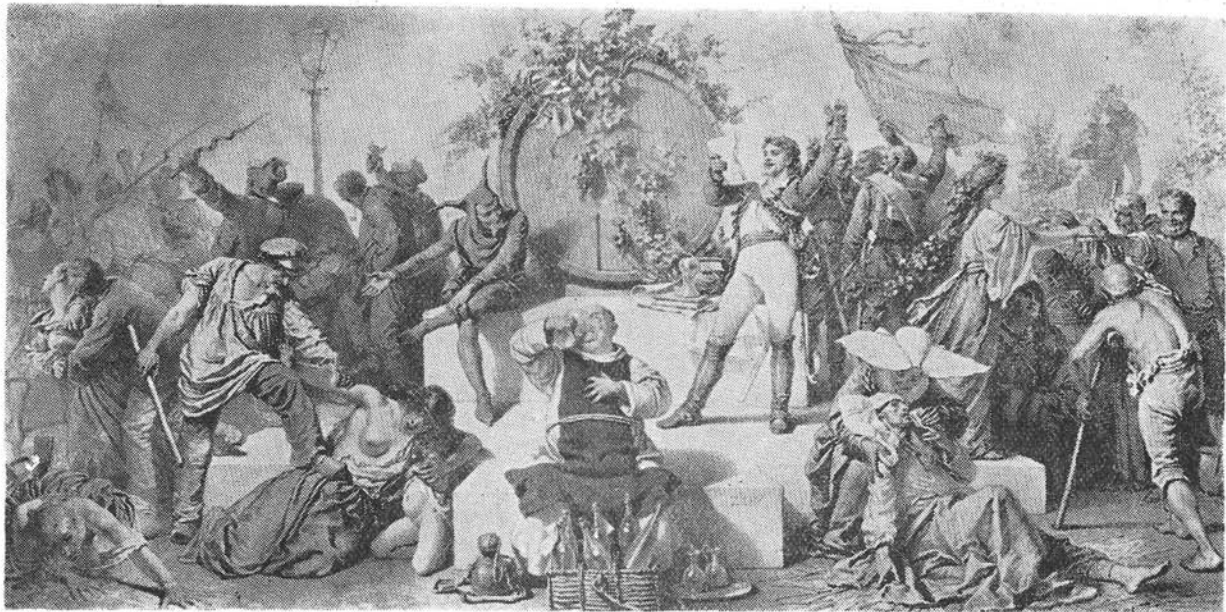
2. Antal bátyja arcképe (1844 k.)

3. Önarckép (1855)

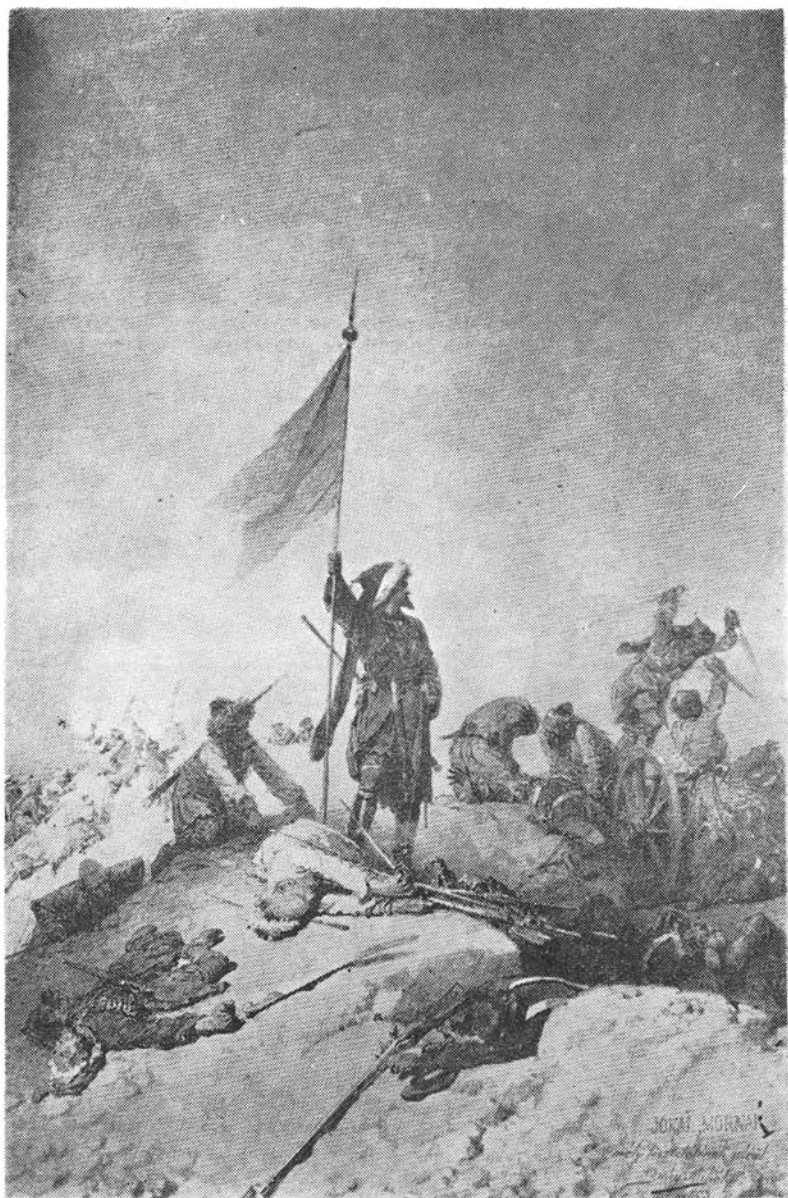
4. Zichy Mihályné, Jersov Alekszandra (1853 k.)

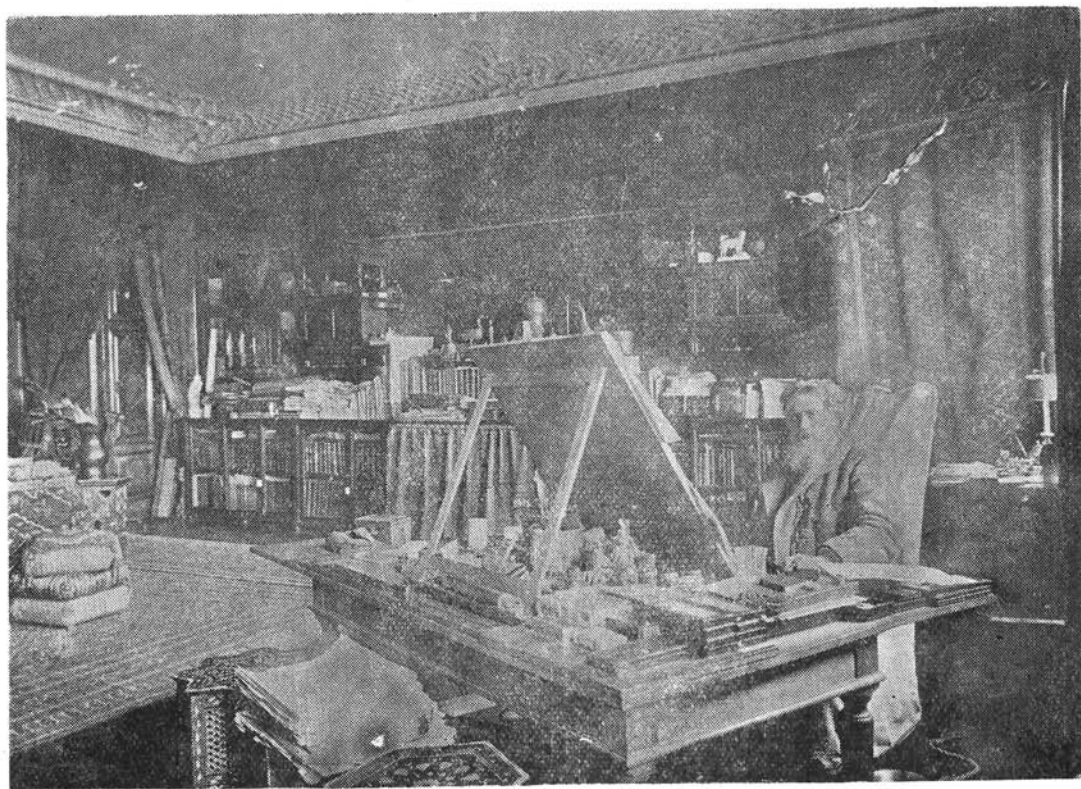
5. A bor hatalma 1879

6. *Mary Etlinger* (1875—1880 között.)

7. Fegyvertelen (Illusztráció Jókai Mór művéhez) 1893

8. Zichy Mihály szentpétervári műtermében 1900 körül

9. A zalai Zichy Mihály Emlékmúzeum 1910—1920 között.

Felelős kiadó: Takáts Gyula

70-5., 2497 Somogy megyei Nyomdaipari V. Kaposvár

Készült 1500 példányban

